

ANTANT HADSEREGEK HADIFOGLYAI MAGYARORSZÁGON

Pest megye példája, 1914–1922

Az első világháború századik évfordulója ismét a XX. század őskatasztrófájára irányította az érdeklődők figyelmét. Számos kutatási program, konferencia, ismeretterjesztő- és szakkönyv foglalkozott a Nagy Háborúval. Tudásunk napról napra gyarapodott az elmúlt években nem csupán a fronton vívott csaták, hanem a hátország életével kapcsolatban is. Megválaszolatlan kérdés azonban még mindig maradt. Ezek egyike, hogy az antant országaiból származó katonáknak milyen sors jutott osztályrészül Magyarországon. A problémára Blasszauer Róbert hívta fel a figyelmet 2002-ben.¹ Az ellenséges országok hazánkba került katonáinak sorsát mutatta be igényes és jól érthető stílusban Kaba Eszter.² Munkájuk során elsősorban a korabeli jogszabályi környezet és a sajtó segítségével igyekeztek közelebb hozni a problémát az érdeklődőkhöz. Somogyi László az antant országaiból származó civilek közbiztonsági őrizetével foglalkozott,³ valamint közzétett egy diplomáciai jelentést a váci internálótáborban uralkodó állapotokról.⁴

Hannes Leidinger és Verena Moritz az Osztrák–Magyar Monarchia egészére vonatkozóan tárgyalták az antant országaiból származó hadifoglyok sorsát, azonban munkájukban a korabeli Magyarországra vonatkozó adatok csupán elvétve fordulnak elő.⁵ A teljesség igénye nélkül felsorolt szakirodalom közös jellemzője, hogy a táborokon kívül munkát végző személyek sorsáról szinte egyáltalán nem közölnek részleteket.

A kérdésre vonatkozó eddigi ismereteink diplomáciai és segélyszervezeti forrásokon alapulnak. A Nemzetközi Vöröskereszt képviselői 1915 szeptemberében keresték fel a tápiósülyi internálótábort, ahol úgy találták, hogy az élelmezési és higiénés helyzet kielégítő, annak ellenére, hogy csupán egy ciszternában találtak megfelelő minőségű ivóvizet.⁶ Ezzel szemben a községi halotti anyakönyv tanúsága szerint itt ezernél is több halálos áldozatot követeltek különböző betegségek.⁷

Antonio de Castro y Casaleiz Bécsbe akkreditált spanyol nagykövet 1914 decemberében tett egy körutat az Osztrák–Magyar Monarchia hadifogolytáboraiiban. Az utazás a Vas megyei táplánfai és nagyunyomi kastélyoknál kezdődött, ahol orosz tiszteteket őriztek. A nagykövet ezeken kívül a kenyérmezői és nagymegyéri legénységi táborokat látogatta meg. A diplomata a higiéniai körülményeket mindenütt példásnak tartotta.⁸ Két hónap sem telt el az utazást követően, amikor Tisza István arról írt Alexander von Krobotin hadügyminiszternek, hogy Nagymegyeren már 2000 őrizetes halt meg tífuszban, és az áldo-

¹ Blasszauer 2003. 73. o.

² Kaba 2018. 59–63. o.

³ Somogyi 2016.

⁴ Somogyi 2018.

⁵ Leidinger – Moritz 2006. 35–66. o.

⁶ Documents 1915. 41. o.

⁷ MNL PML XXXIII. 1. Tápiósüly halotti akv. 2–3. k. 38/1915–101/1918.

⁸ A Világháború Képes Krónikája, VI. k. (1916) 71. sz. 192. o.; MNL OL K 26. 434/1915. res. 11. r.

zatok száma naponta 60-nal emelkedik. A miniszterelnök a járvány okát a katonai és polgári hatóságok közötti együttműködés elmaradásában látta. A Haderőfőparancsnokság (HFP) a tábor helyszínét egy szántatlan, frissen trágyázott földön jelölte ki. Az őszi esők idején a sárral keveredett trágya mindent ellepett, ami a fertőzések kiváló táptalaját képezte.⁹

Louis G. Dreyfus, az Amerikai Egyesült Államok bécsi alkonzulja 1916 elején látogatta meg a váci civil internáló központot. Dr. Neumann Adolf orvos úgy tájékoztatta magas rangú vendégét, hogy járvány nem fordult elő a táborban. A táborparancsnok kielégítő mennyiségű napi étel- és italadagokról számolt be a látogatónak.¹⁰ Egy szerb polgári személy ezzel szemben már 1914 novemberében rendkívül hiányos élelmezésről panaszkodott egy kicsempészett, de elfogott levelében.¹¹ A helyi újság pedig rendszeresen beszámolt a táborbeli járványos halálesetekről. 1915 végéig 21 főt temettek el a kisvárosban.¹² Az internáltak 1917. március 25-én azzal a kérelemmel fordultak a belügyminiszterhez, hogy helyeztesse át őket a ceglédi vagy kecskeméti táborba, mert a hálókörletek az elhelyezettek számára képest kicsik, az élelem pedig rendszeresen vívezett és nem eléggé megfőzött.¹³ Úgy tűnik, hogy a diplomáciai és segélyszervezeti jelentéseken alapuló tudásunk hiányos.

A most következő elemzésben megkíséreljük bemutatni a Pest megyébe került hadifoglyok helyzetét. A törvényhatóság kiterjedésére és népességére tekintettel mindenképpen megérdemli a részletes elemzést. Területe ugyanis meghaladta a 12 000 km²-t, népessége az egy millió főt.¹⁴

A hadifoglyok ellátásának jogi háttere

A háború, az ellenség rendezett keretek közötti elpusztítása kezdetétől fogva az emberi történelem része. A hadviselés etikájához tartozik, hogy a legyőzött, a további harc lehetőségétől elálló, önmagát megadó ellenfél életét a szemben állók megkímélik. A háború civilizálása, kíméletesebbé tétele iránti igény a XIX. században fogalmazódott meg. Henry Dunant a solferinói csata tanulságain okulva 1863-ban megalapította a Vöröskeresztet, a sebesültek ápolásának céljával. Egy évvel később az ő szorgalmazására aláírták az első genfi egyezményt, amely a ratifikáló államok számára a háborús sérültek válogatás nélküli ápolását írta elő. Ezt követték a hadi jogot egyértelműen lefektető hágai egyezmények 1899-ben és 1907-ben.

A két szerződés lehetővé tette a hadifoglyok őrzését, rangjuknak megfelelő foglalkoztatását, szabad vallásgyakorlatát. A fogságba esetteket gondozó szervezetek munkatársainak jogot adtak arra, hogy látogatást tegyenek a rabok őrzési helyén. A hadviselő államoknak egy, a foglyokról tudósító irodát kellett működtetniük, hogy megválaszolhassák az elfogottakra vonatkozó megkereséseket. Az egyezmény szerint a hadviselőknek a hatalmukba kerített ellenséges katonák ellátását a saját hadsereggel megegyező szinten

⁹ MNL OL K 26. 623/1915. res. 2. r–v.

¹⁰ *Somogyi* 2018. 567–568. o.

¹¹ HL I. VH. 4406. doboz. B I. 177.

¹² *Váci Hírlap*, XXIX. (1915) 47. sz. 3. o.; 78. sz. 1. o.

¹³ *Horváth – Pintér* 1996. 561–562. o.

¹⁴ Népszámlálás 1910. II. k. 394. o.

kellott biztosítaniuk.¹⁵ A magyar parlament a konvenciót az 1913. évi XLIII. törvénycikkben emelte be a hazai jogrendbe.

A Belügyminisztérium 1914 novemberében tette lehetővé az idegen hadifoglyok magyarországi alkalmazásának igénylését a munkaadó számára. Eleinte csupán 200 fős csoportokban lehetett alkalmazásukért folyamodni, megfelelő élelmezést és bért kellett nekik biztosítani.¹⁶ Az ekkor kialakított – hadifoglyok részére kedvező – szabályokat a következő év elején szigorították, a béreket lefaragták.¹⁷ 1915 áprilisában lehetővé tették kisebb, legalább 30 fős csoportok közvetítését a munkaadók részére. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az agrárium fog nagy számban foglyokat alkalmazni, ezért az e területet felügyelő Földművelésügyi Minisztérium jelentősége megnőtt, és az alábbi szabályokat léptette életbe.

1. Hadifoglyokat csak szokásos gazdasági munkára szabad igénybe venni.

2. A területi katonai parancsnokságnak joga van a munka és életfeltételeket ellenőrizni. A hadifoglyokat a község költségén 14 naponta orvosi vizsgálatnak kell alávetni.

3. A község gondoskodik a hadifoglyok és a felügyelőszemélyzet megfelelő elhelyezéséről.

4. A község biztosítja a hadifoglyok és a felügyelők élelmezését, akik a hazai gazdasági munkásokkal egyenlő ellátmányt kapnak. Élelmezési költségként a hadsereg a törvényhatóság által megállapított térítést adja.

5. A ruhák karbantartásához (javítás és mosás), mosdáshoz, levélíráshoz szükséges egyéb apró dolgokat a sereg természetben biztosítja. Az ágyneműt a sereg adja, de az elvesztett vagy tönkrementet a község pótolja.

6. Szeszies italt hadifogly nem kaphat. A község adja a szokásos munkán túli feladatokért járó pótlékokat (tea, dohány, főzelék).

7. A hadifoglyok őrzését a község vállalja, a szökevények kézre kerítésnek költségét megtéríti.

8. A községi elöljáróság köteles a foglyok és felügyelő személyzet orvosi vizsgálatáért szabott díjat határidőre megfizetni.

9. A foglyok pihenőnapja a vasárnap, ha a munka természete megengedi. Egyébként a szokásos gazdasági munkaidőben dolgoznak.¹⁸

A hadifoglyok bére rendkívül alacsony volt, napi élelmezésük mellett 20-30 fillért kaptak.¹⁹ Ez messze elmaradt az 1915. évi aratás idején a kecskeméti munkások által kapott 14 koronától. A hadifoglyok érkezése 4–6 koronával mérsékelte a napszámért.²⁰ Az itt megfogalmazott elveket öntötte egységes keretbe az 550/1916. sz. miniszterelnöki rendelet 1916 februárjában.²¹

¹⁵ Az első hágai egyezmény II. fejezetének 4–20. paragrafusai szabályozzák a hadifoglyok jogait és kötelességeit. <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/52d68d14de6160e0c12563da005fdb1b/1d1726425f6955aeca125641e0038bfd6> (A letöltés időpontja: 2020. január 22.)

¹⁶ Major 2013. Adalékok.

¹⁷ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 24. sz. 225–226. o.

¹⁸ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 16. sz. 164–165. o.

¹⁹ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 24. sz. 225. o.

²⁰ *Huszadik század*, XVI. (1915) 2. sz. 63. o.

²¹ *Belügyi Közlöny*, XXI. (1916) 9. sz. 211–215. o.

A háború második felében az említett szabályokon lazítottak valamelyest. Az egészségügyi vizitek kéthetes ismétlését felszámolták, mivel az a munkaadók számára gyakran megoldhatatlan terhet jelentett.²²

A bécsi közös Hadügyminisztérium 1917. március 31-én javasolta a hadifoglyok bérpótlékának emelését. Az Osztrák–Magyar Monarchia két felében a minisztériumok e kérdésben eltérő álláspontot képviseltek. Az osztrák fél a munkaerőhiány mérséklését, a teljesítmény javulását várta, ezzel szemben a magyar tárcák csak a munkaadók terheinek emelkedését vélelmezték, nézetük szerint a munkára fogható hadifoglyok száma nem növekedett volna. Az elhúzódo egyeztetések eredményeként 1917. november elsejétől az iparban napi 50, a mezőgazdaságban 30 fillérre emelkedett a minimális bérpótlék. A munkaadók természetesen ennél nagyobb illetményt is fizethettek, de arra figyelniük kellett, hogy 10 nap alatt 25 koronánál nagyobb összeget ne adjanak ki munkásaiknak.²³ A breszt-litovszki béke megkötése után az orosz hadifoglyok munkapótlékát jelentősen emelték. Ez minimálisan 1, legfeljebb 5 koronát tehetett ki.²⁴ Az intézkedés az ország egyes részein bérfeszültséget okozott az orosz és az egyéb nemzetiségű foglyok között.²⁵

A hadifogoly-ügy igazgatásának szervezete

A hágai nemzetközi egyezmény alapján az elfogott katonákról az állam gondoskodik. Az Osztrák–Magyar Monarchiában e terület irányítója a bécsi közös Hadügyminisztérium (Kriegsministerium) volt, amelynek 10. osztálya foglalkozott a foglykérdéssel, a hadifoglytáborok felügyeletével.

Magyarországon a hadifoglyok iránti igényeket a nagybirtokosok a főispánon keresztül a Honvédelmi Minisztériumhoz nyújthatták be. A katonai szervek, és a nagybirtokosok is kötelesek voltak értesíteni a közigazgatási hatóságokat a hadifoglyok érkezéséről. A Földművelésügyi Minisztérium a legyőzött ellenséges katonák igénybevételének rendjéről a megyei gazdasági egyesületeket közvetlenül értesítette.²⁶

A községek és városok az alispánon keresztül a földművelésügyi miniszterhez intézhették felterjesztéseiket. A településekre vezényelt foglyokat a helyi előjáróság osztotta be munkavégzésre.²⁷ A főispánok az aratás közeledtével a területileg illetékes cs. és kir. katonai parancsnoksághoz folyamodhattak telefonon keresztül is hadifoglyokért.²⁸

Az igazgatási rendszer jobb áttekinthetősége céljából az 550/1916. sz. ME rendelet úgy intézkedett, hogy a Cs. és Kir. Pozsonyi Katonai Parancsnokság és a Földművelésügyi Minisztérium közösen dönt az agráriumban foglalkoztatott foglyok kiutalásáról és áthelyezéséről. Ugyanez a jogszabály intézkedett a megyei gazdasági munkabizottságok felállításáról, amelyek feladatát képezte többek között a hadifoglyokkal kapcsolatos helyi ügyek intézése, a jogszabályok betartatása. A testület elnöke hivatalból az alispán volt.

²² MNL OL K 184. 1944. cs. 62/h. kf. 55 001/1918. (57 334/1918.)

²³ MNL OL K 26. 2018/1917. res. sz. 2. r. és 23. v.

²⁴ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XVI. (1918) 16. sz. 140. o.

²⁵ MNL OL K 184. 1946. cs. 62/h. kf. 55 001/1918. (59 814/1918.) 21. p.

²⁶ *Magyarországi Rendeletek Tára*, XLIX. (1915) 852–853. o. (24 065/1915. sz. FM rendelet.)

²⁷ *Magyarországi Rendeletek Tára*, XLIX. (1915) 842–843. o. (19 031/1915. sz. FM rendelet.)

²⁸ *Magyarországi Rendeletek Tára*, XLIX. (1915) 1205–1206. o. (21 220/1915. eln. sz. BM rendelet.)

Tagjai között legalább egy, kizárólag a katonai hatóságoknak alárendelt tisztnek kellett szerepelnie. A bizottság tagjait a főispán egyetértésével az alispán nevezte ki.²⁹

A Cs. és Kir. Pozsonyi Katonai Parancsnokság mellett a földművelésügyi miniszter által kirendelt csoport végezte az adminisztratív feladatokat (hadifoglyok nyilvántartása, irányítása, ruháztatása) a háború teljes ideje alatt, a szaktárca VI. osztályával összhangban. A bizottság tagjai gyakran éjszaka is dolgoztak. Az FM pozsonyi kirendeltségét a hadifoglyok szabadon bocsátása után, 1918. november 12-én oszlatták fel.³⁰

A vizsgálatunk tárgyát képező Pest megyében 1916. március 1-jén alakult meg a Mezőgazdasági Munkabizottság Fazekas Ágoston alispán elnöklete alatt. A törvényhatóság méretei és a rendelkezésére bocsátott hadifoglyok nagy száma miatt azonnal két hadifogoly-ügyeletes tisztet, gróf Teleki Tibor népfelkelő főhadnagyot és Kóczán László hadnagyot neveztek ki ide. Munkájukat 1917-től Farczády Béla tartalékos hadnagy segítette. A törvényhatóságok közül kizárólag Torontál rendelkezett még három hadifogoly-ügyeletes tiszttel.³¹ 1918-ban újabb tisztek nevei is felbukkannak a munkabizottsági aktákban, azonban nem tudjuk, hogy ők korábbi szolgálatos tiszteket váltottak-e vagy újabb létszámfejlesztéssel van-e dolgunk.³² Teleki és Kóczán munkáját Fazekas Ágoston alispán példásnak tartotta, ezért őket kitüntetésre terjesztette fel.³³ Ráday Gedeon (1917-ig a megye főispánja) a Pest Megyei Gazdasági Egyesület 1918. november 26-i ülésén szintén elismerően nyilatkozott róluk.³⁴ A Pest megyei Mezőgazdasági Munkabizottság tevékenysége az iktatókönyvi bejegyzések szerint 1919. április 6-án szűnt meg.³⁵ A testület 24 főből állt. Közöttük találjuk hivatalból a Budapesti Magyar Királyi Gazdasági Felügyelőség, az Erdőfelügyelőség, Iparfelügyelőség, és a megyei gazdasági egyesület képviselőjét, valamint a főispánt és a hadifogoly ügyeletes tisztet.³⁶

A hadifoglyok száma és nemzetiségi összetétele

Az osztrák–magyar haderő fogságába került ellenséges katonák számáról eltérő adatok láttak napvilágot. 1917 elején valószínűleg 1 092 055, egy évvel később 1 309 394 fő tartozott közéjük. E tekintélyes létszám csaknem háromnegyede az orosz, cári haderőből került ki. Magyarországon 1918. január 1-jén az imént említett tömeg alig harmadát, csaknem 424 000 katonát őriztek.³⁷ Ez alig haladta meg a két évvel korábbi, munkára kivezényeltek 400 000 fős számát.³⁸ Más kutatások ezzel szemben 1 843 000 főre teszik a dunai monarchia területén megfordult foglyok tömegét.³⁹

²⁹ *Belügyi Közlöny*, XXI. (1916) 9. sz. 213. o.

³⁰ MNL OL K 184. 1942. cs. 62/h kf. 194 560/1918.

³¹ MNL OL K 184. 1943. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (55 913/1918.)

³² MNL PML IV. 408-o/1. 95. iktasz.

³³ MNL PML IV. 408-a. 262/1917. Az 1. sz. honvéd huszár pótszászad javaslatot tett Teleki Tibor huszár századosi előléptetésére, amelyet az alispán pártfogólag véleményezett. Vö. MNL PML IV. 408-o/1. 307. iktasz.

³⁴ MNL PML X. 111-a. 1918. 11. 26. 2040. p.

³⁵ MNL PML IV. 408-o/1. 14. doboz, iktatókönyv, 860. ikt. sz.

³⁶ MNL PML IV. 408-o/1. 212. iktasz.

³⁷ ÖU VII. k. 45. o.; *Blasszauer* 2003. 73. o.

³⁸ *Hajdu – Pollmann* 2014. 203. o.

³⁹ *Rachimov* 2002. 41–42. o.

A magyar és horvát agráriumban alkalmazott hadifoglyok havi létszám- és foglalkoztatási adatai egyelőre az 1916. november 10. és 1918. szeptember 10. közötti időszakból ismertek. Számuk a szűken vett Magyarországon 205 368 (1916. december 31.) és 309 999 (1917. június 30.) között ingadozott. A korabeli Horvátország területén 9621 fős minimum (1916. november 30.) és 16 747 (1918. szeptember 10.) személyből álló maximum értékkel találkozunk. A megyék rendelkezésére bocsátott mezőgazdasági hadifoglyok létszámát a földművelésügyi miniszter állapította meg.⁴⁰

Az antant katonák összlétszáma az 1917. április 30. és 1918. szeptember 10. közötti időszakból ismert. A legalacsonyabb regisztrált adat 339 928 (1917. április 30.), a legmagasabb 404 634 (1917. július 31.) főre vonatkozott. Ugyanekkor Horvátországban 21 397 (1917. április 30.) és 23 936 (1917. szeptember 30.) ellenséges katonát őriztek.⁴¹

A fentiekhez viszonyítva feleslegesnek tűnhet egyetlen törvényhatóság adatait kiragadni, de talán nem teljesen érdektelen. A vizsgálódásunk fókuszában álló Pest megyében ugyan 1916. március 31-én már 11 767 fő törvényhatósági felügyelet alatt álló úgynevezett mozgó hadifogoly tartózkodott, kontingensüket 2227 állandó munkahelyre beosztott egészítette ki.⁴² Az antant hadseregeiből származó katonák száma két hónappal később már lényegesen magasabb, 15 729 mezőgazdasági és 2357 rögzített munkahellyel rendelkező volt.⁴³ A fenti országos kimutatás Pest megyére vonatkozó adatai szerint az agráriumban alkalmazott hadifoglyok száma 13 936 (1916. december 31.) és 21 510 (1917. június 30.) között váltakozott.⁴⁴ Az ellenséges katonák összlétszáma 21 789 (1918. január 1.) és 27 749 (1917. június 30.) között ingadozott. Ennek a törvényhatóságnak az adataira tehát a teljes, Dráván túli Horvátországgal állt egy szinten. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy az említett embertömeg elegendő volt-e a hiányzó munkaerő pótlására. Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, ismernünk kell a katonai szolgálatba lépő személyek létszámát.

Pest megye 166 településéről ismerjük a bevonultak legalább hozzávetőleges adatait, amely 119 306 főt tett ki.⁴⁵ E településeken élt a törvényhatóság 1 030 836 lakosa közül 627 159.⁴⁶ Amennyiben a sorozások és toborzások minden településen egyformán érintették a lakosságot, akkor a Pest megyéből bevonult férfinépesség nagyságát mintegy 195 000 főre becsülhetjük.⁴⁷ Ha csak a számszerű tényeket vesszük figyelembe, a legfeljebb 20-30 000 főnyi fogoly tehát nem pótolhatta a gazdaságból kieső munkaerőt.

Amint azt fentebb említettük, a Magyarországra került katonák 72%-a a cári hadsereg állományából került ki.⁴⁸ Azt gyaníthatjuk, hogy az orosz elem túlsúlyával találkozunk

⁴⁰ Vö. a 2. sz. melléklettel!

⁴¹ Vö. az 1. sz. melléklettel!

⁴² Vö. a 3. sz. melléklettel!

⁴³ MNL PML IV. 408-o/1. 61. iktsz.

⁴⁴ Vö. a 3. sz. melléklettel!

⁴⁵ *F. Szabó* 1930–1931. I–V. k. passim. Az első kötetben a Ráckevei, Monori, Alsódabasi, Kunszentmiklósi, Dunavecsei, Kiskőrösi, Kunszentmiklósi, Kalocsai járás települései. A második kötetben az Abonyi és Kiskunfélegyházi járás települései. A harmadik kötetben a Biai, Pomázi, Váci, Aszódi, Központi járás községei. Az ötödik kötetben a Gödöllői és Nagykátai járasok községei, valamint Nagykőrös és Cegléd rendezett tanácsú város adatai.

⁴⁶ Népszámlálás 1910. I. k. 190–198. o.

⁴⁷ A Magyar Nemzeti Levéltár 2014. novemberi szakmai napján Fuchs György levéltáros „Pest megye a nagy háborúban” című előadásában ugyanezen források felhasználásával hasonló eredményre jutott.

⁴⁸ *Blasszauer* 2003. 73. o.

Pest megyében is. Az alábbiakban kettő kimutatást közlünk. Az első 1917. június 30-i, a második 1918. február 20-i állapotokat tükröz. Az előbbi 32 960, az utóbbi 24 247 személy adatait tartalmazza. Sajnos azzal szembesülünk, hogy az itt közölt számok nem állnak összhangban az országos felméréssel. A kimutatások szerint ugyanis a korábbi időpontban 27 749, a későbbiben 22 135 fő állomásozott a törvényhatóság területén. Adataink pontossága tehát megkérdőjelezhető, az eltérések nagyságrendje ugyanis 10-20% közötti.

A Pest megyébe került hadifoglyok nemzetiségi arányai⁴⁹

	1917. június 30.		1918. február 20.	
	Létszám	Arány	Létszám	Arány
Orosz	28 613	86,81%	20 572	84,84%
Olasz	402	1,21%	394	1,63%
Szerb	3214	9,75%	3281	13,53%
Román	586	1,77%	0	
Internált	145	0,46%	n. a.	
Összesen	32 960	100%	24 247	100%

A bizonytalan hitelességű források azonban rendkívül hasonló etnikai viszonyokat mutatnak az eltérő időpontokban. A cári hadseregből származó hadifoglyok aránya 85-86% körül stabilizálódott Pest megyében. A második legnépesebb közösséget a szerbek alkották. Az olaszok és románok aránya elhanyagolható volt. Az országos átlagnak megfelelően más megyékben is az oroszok túlsúlya volt a jellemző. E téren rendelkezésünkre áll Abaúj-Torna és Tolna adatsora.

A hadifoglyok nemzetiségi aránya Abaúj-Torna és Tolna megyében 1918 februárjában⁵⁰

	Abaúj-Torna		Tolna	
	Létszám	Arány	Létszám	Arány
Orosz	3850	77%	4454	72,98%
Olasz	250	5%	242	3,96%
Szerb	500	10%	768	12,58%
Román	400	8%	616	10,09%
Internált	–	–	23	0,39%
Összesen	5000	100%	6103	100%

⁴⁹ MNL PML IV. 408-o/1. 61. iktsz. (1917. június 30.); MNL OL K 184. 1939. cs. 62/h kf. 55 335/1918. 60. p.

⁵⁰ MNL OL K 184. 1939. cs. 62/h kf. 55 115/1918.

Az itteni állomány háromnegyede a cári seregben szolgált elfogása előtt. Súlyuk tehát valamivel elmaradt a Pest megyeitől. A szerbek aránya mindenütt 10% körül állandósult. A románok jelentősége csekélyebb volt, az olaszoké pedig szinte elhanyagolható.

Pest megyében az antant országokból származó hadifoglyok száma 1916 és 1918 között a 15-től 27 000-ig terjedő tartományban mozgott; csoportjuk valószínűleg a törvényhatóságok között a legnépesebb volt. A mozgósítás és bevonulások miatt azonban a gazdaságból kieső munkaerő töredékét tudták csak pótolni.

A hadifoglyok érkezése

Az ellenséges államok katonáinak hadifogságba és polgárainak közbiztonsági őrizetbe helyezéséről szóló utasításokat bő egy héttel a harcok megindulása után, 1914. augusztus 7-én a Pest megyei lakosság tudomására hozták.⁵¹ Ez az intézkedés érdemi problémát még nem eredményezett senki számára. Nem úgy az egy hónappal későbbi döntés, mely szerint 888 szerb hadifoglyot Aradról Ceglédre szállítottak. Gombos Lajos polgármester sietve kért segítséget Fazekas Ágoston alispántól, mivel a város 25 rendőre nem tudta a foglyok őrzését és a közrend biztosítását egyidejűleg szavatolni.⁵² A megoldást egy gimnáziumi tanár vezette polgárőrség megalakulása hozta el, amely a huszárlaktanyába elhelyezett, az évek során több ezer főre gyarapodott fogoly vagy internált állományt őrizte.⁵³

Az idegen katonák tömeges jelenléte először tehát biztonsági kihívásként tűnt fel. A kérdés az volt, hogy miként lehet elkülöníteni őket a civil lakosságtól. A hadvezetés számára munkába léptetésük nem jelentett problémát. Egyrészt nagyobb számban csak a gorlicei áttörést követően kerültek osztrák–magyar őrizetbe a cári sereg tagjai; másrészt a munkaerőhiány első komoly tünetei a gazdaságban 1915 júniusában váltak érzékelhetővé.

A HFP-nek tehát nagy létszámú munkaképes felnőtt férfi élelmezéséről kellett gondoskodnia. Ez a körülmény a hadvezetést álláspontja felülbírálására indította. A foglyokat eleinte közmunkán (például út- és csatornaépítés) alkalmazták a helyhatóságok felügyelete alatt. A munkaerőhiány és a hatalmas embertömeg eltartásának költsége a hadifoglyok munkaerejét az agrárium és ipar felé irányították.⁵⁴ Ezért kezdték meg a hadifoglyok alkalmazását 1915 tavaszán.⁵⁵

Az első hadifogoly-szállítmányok 1915 júniusában érkeztek meg Pest megyébe. Néhol még csak a nagyobb birtokokon álltak munkába. Geréby Imre szolgabíró jelentése alapján a Biai járásban 1915. június 30-án csupán a Metternich-uradalomban dolgozott 200 egykori antant katona.⁵⁶ Másutt viszont már a kisebb gazdálkodók földjein is megjelentek. Számos járás és alföldi város előljárója egyhangúan kérte, hogy az aratás végén ne

⁵¹ MNL PML IV. 449-b. 7927/1914.

⁵² MNL PML IV. 408-a. 269/1914.

⁵³ Nagy 1982. 326. o.

⁵⁴ Bartha 1916. 21. o.

⁵⁵ Tolnai 1928–1930. V. k. 132. o.; Galántai 1964. 148. o.

⁵⁶ MNL OL K 184. 31. kf. 19 500/1915. (96 603/1915.)

vonják vissza a hadifoglyokat, mivel a cséplési munkáknál is szükség lesz rájuk.⁵⁷ Másutt egyelőre nélkülözni tudták őket.⁵⁸

Az érkezők száma tekintélyes lehetett. Megyei összesítéssel ugyan nem rendelkezünk, a nagykátai főszolgabíró azonban 1790 ellenséges katonáról tett említést.⁵⁹ Ilyen előzmények után teljesen logikus, hogy 1916 márciusában létszámuk már a tízezer főt is meghaladta a törvényhatóság területén.

A munkaerőhiány nem kizárólag a mezőgazdaságot sújtotta, az ipart hasonlóan érintette. A szektor egyesületei és vállalatai a közös Hadügyminisztériumhoz fordultak a probléma orvoslásáért. A bécsi Kriegsministerium ezért 1915. június 15-én helyt adott a kérésnek, hogy mind Ausztriában, mind Magyarországon egy-egy iparos tábor létesüljön. Itt fémipari munkásoknak, nyeregkészítőknek, szabóknak, cipészeknek és bognároknak kívántak munkát biztosítani.⁶⁰

A közös Hadügyminisztérium 1915. október 11-én hagyta jóvá a magyarországi tábor alapítását. Ennek helyszíne a Pest megyei Rákosszentmihályon, a vasútállomással szemben egy laktanya lett. A létesítmény szakmai felügyeletét a kereskedelmi miniszter látta el. A telepet elsősorban azzal a céllal létesítették, hogy ott a harminc főnél csekélyebb létszámra igényt tartó iparosok kiegészítő munkaerőhöz juthassanak.⁶¹ Ezzel mindkét nagy gazdasági ág számára megnyílt a hadifoglyok munkaerőként való alkalmazásának lehetősége.

A hadifoglyok őrzése

Az ellenséges katonák őrzésének célja, hogy azok a háború során többet ne fordulhassanak a fogva tartó állam ellen.⁶² A cél elérése érdekében az elfogott személyeket fegyveresek őrizete mellett zárt táborokban helyezték el. A folyók felügyeletét 1915 tavaszától a munkahelyeken is biztosítani kellett. Az örökkel szemben a Honvédelmi Minisztériumban támasztott elvárások nem voltak túl szigorúak, lehetek megfelelő polgári és hadastyán egyesületek tagjai, felesküdt erdőőrök, mezőőrök és polgárőrök, akiket más szolgálatra nem rendeltek ki. Mellettük olyan férfiakat is kijelölhettek öröknek, akiket a polgári hatóságok a fegyverhasználatról és annak következményeiről kioktattak és őrszemélynek feleltek. Az örök Magyarországon piros-fehér-zöld, Horvátországban piros-fehér-kék karszalagot viseltek bal karjukon. Az őrszemélyzetnek a hadifoglyok létszámának 15%-át kellett volna elérnie. Még utazás közben is legalább 5%-nyi órnek kellett volna kísérnie az ellenséges katonákat.⁶³

Korábban már szó volt arról, hogy 1914 szeptemberében Cegléden komoly nehézséget jelentett az oda vezényelt 888 szerb katona őrzése, mivel a helyi rendőrség egyéb feladatai mellett ezt nem láthatta el. A váci internáló tábor őrzését 25 népfölkelő biztosította.⁶⁴

⁵⁷ MNL OL K 184. 31. kf. 19 500/1915. Ráckevei szolgabíró (Vö. 96 719/1915.), Váci szolgabíró (96 749/1915), Kiskunhalas polgármester helyettese (96 790/1915.). A sort még hosszan lehetne folytatni.

⁵⁸ MNL OL K 184. 31. kf. 19 500/1915. Kispesti főszolgabíró (97 034/1915.), Monori főszolgabíró (97 391/1915.)

⁵⁹ MNL OL K 184. 31. kf. 19 500/1915. (97 580/1915.)

⁶⁰ MNL OL K 26. 2995/1915. res. 2. r–v.

⁶¹ Bartha 1916. 21. o.; MNL OL K 184. 62. kf. 97 384/1915. (99 212/1915.)

⁶² *Wlassics* 1915. 12. o.

⁶³ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 24. sz. 224. o.

⁶⁴ *Váci Hírlap*, XXVIII. (1914) 69. sz. 3. o.

Probléma 1915 tavaszától jelentkezett. Az eddigi adatok azt sugallják, hogy a Honvédelmi Minisztérium rendelkezésében szereplő arányokat nem sikerült elérni, Pest megyében 1916. május 31-én 18 086 fogolyra csupán 575 ór jutott, ami nem egészen 3,2%-ot tett ki csupán.⁶⁵ 1916 novemberében a hadifogoly-táborok 637 óre vigyázott a különböző egységekbe kiszervezett 17 535 fogolyra (55 ór vigyázott 2268 állandó munkaszázadba beosztott személyre).⁶⁶

Az örök fizetését és ellátását a munkaadóknak (nagybirtokosok és községek) kellett biztosítaniuk.⁶⁷ Elvárták tőlük, hogy a hadifoglyok munkájában jártasak legyenek, így azt ellenőrizhessék.⁶⁸ A munkaadók 1918 elején az öröknek szalmazsákokkal, párnával és évszaktól függően egy-két takaróval tartoztak. Igazolniuk kellett azt is, hogy nem csupán a foglyok, hanem az örök ellátására szolgáló nyersanyagok is rendelkezésükre állnak.⁶⁹ A Honvédelmi Minisztérium népfelkelő katonákat csupán a 200 főnél nagyobb kontingensek mellé tudott biztosítani, ezért a legtöbb községben helyi erőkkel kellett megoldani az őrzést.⁷⁰

Az örök ellátását a Honvédelmi Minisztérium rendeletei szabályozták. Húsadagjuk folyamatosan csökkent, eleinte napi 250, majd heti öt napon 220, még később 180 gramm illetve meg őket.⁷¹ Főzés céljából napi 615 g, október 15. és március 31. között fűtésre napi 1000 gramm tűzifa járt számukra.⁷² Hinger Tivadar felsőadaci gazdaságában a hadifoglyór reggel fél liter tejet kapott. Ebédet az uraság konyhájáról vittek neki, amelyet Kóczán László jónak ítélt. Vacsorát a hadifoglyok kosztjából adtak, ami a fennmaradt források szerint az öröknek nem tetszett.⁷³

Hadifogolyszökések

A hadifogság intézményével együtt jártak a szökések, melyekről a fegyveres konfliktus kitörésétől kezdve hallunk. A szökevények – legalábbis az Esztergom–Kenyérmező környéki területeken – gyakran a környező civil lakosságtól próbáltak meg élelmet zsarolni vagy lopni.⁷⁴ Az eltávozásra lehetőséget teremtett, hogy a munkára szétosztott hadifoglyok őrzését nem oldották meg tökéletesen.

A földművelésügyi miniszter 1916. augusztusi tájékoztatása szerint a hadifoglyokat szökésre az újabban elfogottak bíztatták, ugyanis azt a hírt terjesztették, hogy hazatérésük után Oroszországban nem fogják őket újabb frontszolgálatra kötelezni, és György keresztel kitüntetik őket.⁷⁵ Pozsony megye főispánjának információi szerint az orosz Vöröskereszt misszió buzdította a foglyokat az aratási munka megtagadására. Emellett

⁶⁵ MNL PML IV. 408-o/1. 61. iktsz.

⁶⁶ MNL PML IV. 408-o/1. 137. iktsz.

⁶⁷ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 16. sz. 165. o.

⁶⁸ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 24. sz. 225. o.

⁶⁹ MNL OL K 184. 1944. cs. 62/h. kf. 55 001/1918. (55 587/1918.)

⁷⁰ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 25. sz. 236. o.

⁷¹ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIV. (1916) 19. sz. 201. o.; 32. sz. 334. o.

⁷² *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 37. sz. 353. o.

⁷³ MNL PML IV. 408-o/1. 29. iktsz.

⁷⁴ *Váci Hírlap*, XXVIII. (1914) 78. sz. 3. o.

⁷⁵ MNL PML IV. 408-a. 252/1916.

a szökések okát a gyenge őrizetben látta.⁷⁶ A kecskeméti polgármester szintén összefüggést látott az orosz vöröskeresztes hölgyek látogatása és a hadifoglyok munkamegtárgadása között.⁷⁷

Kóczán László szerint a dunakeszi MÁV-telepen előforduló szökések hátterében az állt, hogy a munkások jó része már dolgozott a mezőgazdaságban, ami jobban tetszett nekik. Remélték, hogy elfogásuk után újra oda osztják be őket.⁷⁸

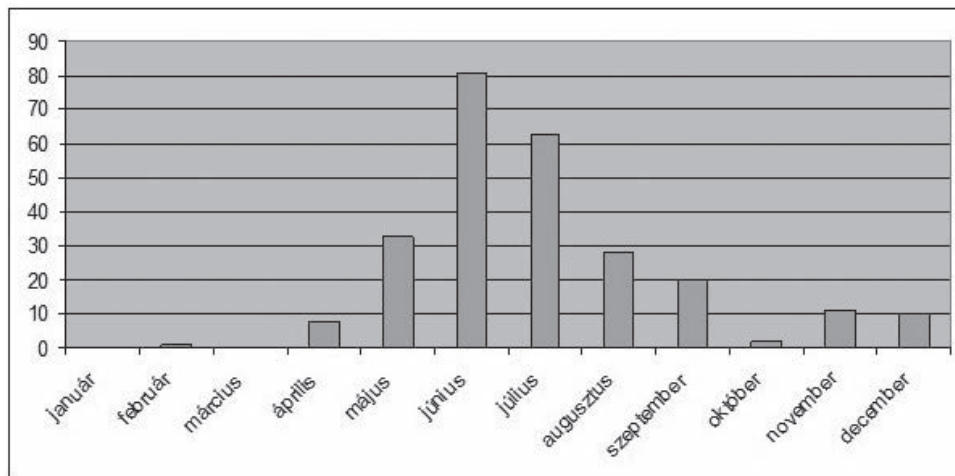
Ráday Gedeon főispán 1917-ben a hadifoglyok tömeges eltávozásának lehetőségére figyelmeztette a szolgabírókat és a munkaadókat. A gyanús eseményekről a városi és járási vezetés felé kellett jelentést tenni.⁷⁹

A szökések megakadályozása foglalkoztatta a munkaadókat is. Györgyey Illés javasolta – a foglyok mozgásának korlátozása érdekében –, hogy vacsora után a foglyoktól vegyék el a lábbeliket.⁸⁰

A Belügyminisztérium 1918-ban úgy tapasztalta, hogy a lakosság is szökésre biztatta az oroszokat. Mivel ez a magatartás a folyamatban lévő fogolycseréket nehezítette, felszólították a népeiséget annak befejezésére.⁸¹

A hadifoglyokkal kapcsolatos híreket szigorúan cenzúrázták a háború alatt, a szökésekről tilos volt beszámolni. Ez alól kivételt képezett, ha egy ügyről valamilyen sajtótermék már említést tett, illetve az a velük szemben tanúsított jó bánásmódot igazolta.⁸² A szökött hadifoglyok személyleírását a hivatalos lapok rendszeresen közzé tették, a Pest megyei 315 fő körözüvényét tette közzé az 1915 és 1918 közötti számaiban. Statisztikai célra legfeljebb az 1917. évi, 257 főre vonatkozó jelentések használhatók.

A hadifoglyok szökési száma az 1917. évi Pest megyében⁸³

⁷⁶ MNL OL K 26. 1070. cs. 3860/1916 res.

⁷⁷ MNL PML IV. 401-b. 3134/1916.

⁷⁸ MNL PML IV. 408-o/1. 29. iktsz. (1917. április 27.)

⁷⁹ MNL PML IV. 401-a. 80/1917.

⁸⁰ MNL PML X. 111-a. 1917. 01. 29. 1508. p.

⁸¹ MNL PML IV. 408-o/1. 83. iktsz. Vö. 57 244/1918. VI. a. BM rendelet. Budapest, 1918. május 13. Jekl miniszteri tanácsos adta ki.

⁸² MNL PML IV. 401-a. 107/1916. (Ezen belül vö. 622/1916. M. E. res. sz. rendelet.)

⁸³ Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, XV. (1917) passim.

Jól látszik, hogy a legtöbben a nyári, intenzív mezőgazdasági munkát hozó hónapokban tettek kísérletet a menekülésre. Nem elhanyagolható körülmény, hogy az időjárási viszonyok is ekkor kedveztek a próbálkozóknak.

Pest Vármegye Hivatalos Lapja 1918 májusától nem közölte a szökevények személy-leírását. Alighanem a közös Hadügyminisztérium utasítása állt a háttérben, amely ekkor átíratban fordult az osztrák Belügyminisztériumhoz, hogy szökésekről, a foglyok hazatéréséről szóló cikkeket az osztrák lapok ne hozzanak le. Magyarország néhány nap késéssel átvette a szabályozást.⁸⁴

A döntés racionális volt, országszerte tömegesen tapasztalhatók voltak az engedély nélküli eltávozások és munkamegtagadások. Pest megye főispánja 1918. március 15-én kérte a magyar honvédelmi minisztert a vasutak felügyeletének szigorítására, mivel a szökések a tavaszi gazdasági munkák megkezdését gátolták.⁸⁵ A problémát a következő eset találóan illusztrálja. Patay Tibor acsai földbirtokos gazdaságában az oroszok 1918. február 28-án megtagadták a munkát. A csendőrség a hangadókat gyorsan elszállíttatta az esztergom-kenyérmezői táborba. A beszállított foglyok azonban március 21-én ismét megjelentek az uradalomban, és arról számoltak be, hogy a tábor őrzése laza volt, ellenőrzés nélkül tudtak vonaton és gyalogszerrel utazni.⁸⁶

A Cs. és Kir. Temesvári Katonai Parancsnokság szintén nagyszámú szökevényről tett jelentést.⁸⁷ Bihar megyében a hazatérő, többnyire nemzetiségi hadifoglyok biztatására az oroszok megtagadták a munkát a Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonal mentén. A mozgalom állítólag a megye más vidékeire is áterjedt.⁸⁸ Az oroszok tömeges szökéséről tett jelentést Bács-Bodrog, Komárom és Zala megye alispánja 1918 májusában.⁸⁹ Az engedély nélküli eltávozás gyakorlata az utolsó háborús nyáron tömeges maradt. A Przemysli Katonai Parancsnokság Magyarországról szökő oroszokról írt július 1-jén.⁹⁰ Hont megyében a szlovák lakosság alkalmazott szármottevő mértékben szökevényeket.⁹¹ A fegyelem nem állt helyre 1918 őszére sem, Békés megye az oroszok tömeges eltávozásáról tudósított szeptember 26-án.⁹²

Munkahely

Az első világháború alatt a munkaerőhiány folyamatosan súlyosbodott. Tisza István már 1915 decemberében arról tájékoztatta a bécsi közös Hadügyminisztériumot, hogy a magyar felnőtt férfinépeség mintegy háromnegyede a frontokon szolgál, a hadifoglyok munkába állása nélkül a mezőgazdaság összeomlik.⁹³ Az ellenséges katonák alkalmazása a férfiak bevonulását követően 1915 elején országszerte megkezdődött.

⁸⁴ MNL OL K 184. 1944. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (57 352/1918.) 1. v. és 8. r.

⁸⁵ *Blasszauer* 2003. 80. o.

⁸⁶ MNL OL K 184. 1944. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (194 649/1918.) 4. r.

⁸⁷ *Blasszauer* 2003. 81. o.

⁸⁸ HL I. VH. 4387. doboz 1586. r.

⁸⁹ MNL OL K 184. 1943. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (58 175/1918, 58 202/1918, 58 597/1918.)

⁹⁰ MNL OL K 184. 1946. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (59 864/1918.)

⁹¹ MNL OL K 184. 1946. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (59 679/1918.)

⁹² MNL OL K 184. 1946. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (155 983/1918.)

⁹³ MNL OL K 26. 6980/1915. res. 1. r.

A világháború alatti dokumentumok a munkahelyeket állandó vagy stabil és mozgó vagy mobil megnevezéssel illették. Az előbbi esetében az altípusok között az állami és közmunka, a katonai vezetés alatti üzemek, egyéb ipari üzemek, mezőgazdasági és erdészeti munka szerepelt. Az úgynevezett mobil munkahelyeken a közmunka kivételével ugyanazokat a kategóriákat találjuk. Végezetül a kimutatások tartalmaznak még egy katonai üzemek rovatot is. A megyei és városi törvényhatóságok az úgynevezett mobil munkahelyek ügyeit intézték. A Pest megyébe érkező hadifoglyok 70-75%-a ez utóbbi területen dolgozott. Legtöbb adat a törvényhatóság felügyelete alatt álló mezőgazdasági munkásokról áll rendelkezésünkre, a többi ágról inkább szórványos ismereteket szerezhettünk.

A hadifoglyok eleinte közérdekű munkát (vízgazdálkodási és útépítési) végeztek a polgári hatóságok számára. E tevékenység foglalkoztatásuk „reklámja” volt a lakosság irányába.⁹⁴ Solymár környékén 1916 decemberében 404 fő dolgozott a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal irányítása alatt, bár számuk a nyári mezőgazdasági munkák idején alacsonyabb lehetett.⁹⁵ A szektorban tevékeny hadifoglyok száma a munkaerőhiány súlyosbodásával jelentősen csökkent, miként azt az alábbi táblázat mutatja.

A Pest megyei közmunkákon 1918 januárjában foglalkoztatott hadifoglyok kimutatása⁹⁶

<i>Település</i>	<i>Munkaadó</i>	<i>A munkahely típusa</i>	<i>Létszám</i>
Solymár	Magyar Királyi Államépítészeti hivatal	Állami és megyei utak építése	2
Galgamácsa	Magyar Királyi Koronauradalom	Állami ménesek, állami intézetek, földműves és vincellér iskola gondozása	11
Gödöllő	Magyar Királyi Koronauradalom	Állami ménesek, állami intézetek, földműves és vincellér iskola gondozása	44
Isaszeg	Magyar Királyi Koronauradalom	Állami ménesek, állami intézetek, földműves és vincellér iskola gondozása	40
Kerepes	Magyar Királyi Koronauradalom	Állami ménesek, állami intézetek, földműves és vincellér iskola gondozása	17
Nagytétény	Magyar Királyi Állami Kertészeti tanintézet	Állami ménesek, állami intézetek, földműves és vincellér iskola gondozása	54
Kispest	Állami Munkástelep építésvezetőség	Állami ménesek, állami intézetek, földműves és vincellér iskola	30
Kispest	Szék- és Fővárosi Köztisztasági Hivatal	Városi közmű	38

⁹⁴ Bartha 1916. 21. o.

⁹⁵ MNL PML IV. 408-o/1. 107. és 178. iktsz.

⁹⁶ MNL OL K 184. 1949. cs. 62/h kf. 55 033/1918. (55 290/1918.)

<i>Település</i>	<i>Munkaadó</i>	<i>A munkahely típusa</i>	<i>Létszám</i>
Pestszentlőrinc	Szék- és Fővárosi Köztisztasági Hivatal	Városi közmű	20
Soroksár	Dunaág Rendezési Munkálatok	Vízszabályozási és talajjavítási munkálatok	40
<i>Összesen</i>			296

A Cs. és Kir. Pozsonyi Katonai Parancsnokság kimutatása szerint a közmunka jelentősége a háború végén jelentéktelenre zsugorodott. Ugyanezekben a munkahelyeken ugyan 1918 márciusában már 304-en dolgoztak, azonban ez nem érdemi változás. A közmunkák súlya országosan talán jelentősebb valamelyest, mivel Magyarországon 21 315 főt alkalmaztak e területen.⁹⁷ Pest megyében tehát ekkor csupán a 22 199 fogoly 1,37%-át, országosan a 367 811 fő 5,8%-át foglalkoztatták a szektorban.

A Magyar Államvasutak szintén igénybe vette munkaerejüket Pest megyében. Dunakeszi 1917 tavaszán 82 fogoly és 5 ór teljesített szolgálatot. Napi munkaidejük 12 óra volt 2 óra pihenéssel, feladatuk pályajavításból állt. A Gödöllő-Hatvani Mérnökség területén is értesülünk idegen katonák foglalkoztatásáról. Itt kell megemlítenünk, hogy mindkét helyszínen gyakoriak voltak a szökések.⁹⁸

Az ipari vállalatok ugyancsak igyekeztek munkaerőhiányukat hadifoglyokkal pótolni. A Budafoki Zománcedény Sajtoló- és Fémárugyár 1915 augusztusában kérte 30 orosz alkalmazását (öt lakatost, két kovácsot, öt bádogost, két asztalost és 16 gyári munkást). A kérelem sikeres elbírálásához nélkülözhetetlennek bizonyult a biai főszolgabíró igazolása a kielégítő higiénés helyzetről és a Budapesti Iparkamara nyilatkozata a hazai munkaerő hiányáról, valamint a cég hadi szállításokban játszott szerepéről.⁹⁹

Élelmiszeripari üzemekben ugyancsak szép számmal alkalmaztak foglyokat. 1918-ban a budafoki Törley Pezsgőgyár és a nagytétényi sertéshizlalda olasz nemzetiségű foglyokkal pótolta részlegesen a munkaerőhiányt.¹⁰⁰ Az idegen katonákat foglalkoztató üzemek között találjuk 1916-ban Újpestről Krayér Emil rézgálic és festékgyárát (10 fő), a Vegyszergyárat (20 fő), Wolfner Gyula bőrgyárát (15 fő), Nagytétényből a Lossinszky Imre tulajdonában álló Magyar Ónműveket (30 fő), Szentlőrincről a Parkettagyárat (20 fő), Visegrádról a kőbányát (15 fő).¹⁰¹ A Budapestvidéki Kőszénbánya Rt. pilisszentiváni üze me 1916 márciusáig 18 ellenséges katonát foglalkoztatott.¹⁰² Az iparban nem katonai szállításokkal foglalkozó cégek is alkalmaztak foglyokat pár száz fős nagyságrendben.

⁹⁷ MNL OL K 184. 1949. cs. 62/h kf. 55 033/1918. (55 290/1918.)

⁹⁸ MNL PML IV. 408-o/1. 29. iktsz.

⁹⁹ MNL PML IV. 408-o/1. 21. iktsz.

¹⁰⁰ MNL PML IV. 408-o/3. olasz hadifoglyok törzslapjai.

¹⁰¹ MNL PML IV. 408-o/1. 24. iktsz.

¹⁰² MNL PML IV. 408-o/1. 44. iktsz.

*A nem katonai szállítással foglalkozó iparvállalatoknál alkalmazott
hadifoglyok kimutatása (1917. június 5.)¹⁰³*

<i>Település</i>	<i>Üzem</i>	<i>Létszám</i>
Budafok	Hagenmacher sörgyár	29
Budafok	Gschwindt szeszgyár	29
Budafok	Atlantica hajózási társulat	138
Dunaharaszti	Fábián Lajos vállalkozó, vasútépítés	46
Érsekcsanád	Dunavölgyi Leccapoló Társulás	90
Erzsébetfalva	Posnanszky és Strelitz Kátránygyára	30
Nagytétény	Sertéshizlalda építkezés	100
Pestszentlőrinc	Klauber és Vajda Kavicsbánya	17
Pestszentlőrinc	Téglagyár	15
Szigetszentmiklós	Atlantica Hajózási Társulat	145
Újpest	Bernauer Lajos Olajgyára	25
Kispest	Állami Munkástelep Építésvezetőség	38
Pestszentlőrinc	Állami Munkástelep Építésvezetőség	20
Kispest	Székesfővárosi Köztisztasági Hivatal	35
<i>Összesen</i>		<i>757</i>

A bevonulások nem csupán a nagyüzemeket sújtották, hanem a kisebb műhelyeket is. Az ő gondjaikat volt hivatott orvosolni a rákosszentmihályi iparos hadifogolytábor.¹⁰⁴ Ennek működéséről azonban alapszabályzatán kívül eddig információ nem került elő.¹⁰⁵ Az iparban foglalkoztatott hadifoglyok legnagyobb része a főváros környéki ipari elővárosokban nyert alkalmazást.

Pest megye agglomeráción kívüli területein a mezőgazdasági munka dominált, s első-sorban a napszámoshiányt kellett orvosolni. A betakarítási és cséplési munkáknál már 1915-ben alkalmazták a hadifoglyokat. Ezt követően pedig a földeken végzett munka éves ritmusát követve nőtt a munkaerőigény. Az egykori antant katonák munkaerejét a szokásos idénymunkáknál használták fel, ezek közé tartozott a fuvarozás is. Ugyanakkor Hinger Tivadar gazdaságában előfordult, hogy a foglyokat a napi munka után éjszakai állatörzésre is befogták.¹⁰⁶

¹⁰³ MNL PML IV. 408-o/1. 221. ikt.sz.; MNL OL K 184. 62/h. kf. 33 555/1917. (33 927/1917.)

¹⁰⁴ *Bartha* 1916. 17. o.

¹⁰⁵ MNL OL K 184. 62 kf. 97 384/1915. (99 212/1915.)

¹⁰⁶ MNL PML IV. 408-o/1. 29. ikt.sz.

Orosz hadifoglyok Nagykőrös környéki fuvarozási munkán¹⁰⁷

A hadifoglyok munkateljesítménye a nagyobb gazdaságok tulajdonosainak (Györgyey Illés, Szemere Huba, Floch-Reichersber Alfréd) véleménye szerint a hazai munkásokétól messze elmaradt.¹⁰⁸ A mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszáma Pest megyében az összes fogoly legalább 75%-át mindig elérte.¹⁰⁹ Ez az arány az ország más területein sem volt szokatlan. Bihar megyében 1918 áprilisában 7791 fő dolgozott a mezőgazdaságban és 2106 az iparban. Ez 78%-os agrárszektorbeli foglalkoztatottságot jelent.¹¹⁰

Életkörülmények

Szálláshely

A hadifoglyok szálláshelyeivel kapcsolatban szórványos adatok állnak rendelkezésünkre. A táborok hatalmas kiterjedésű barakkvárosok voltak. A felkészületlenség és járványok miatt az első háborús tél kiugró halálozást eredményezett.¹¹¹ Ezt követően a tisztálkodási körülmények javítása (zuhanyzók, tetvetlenítő állomások létesítése) figyelhető meg, sőt a knittenfeldi táborban még uszodát is építettek.¹¹² A légénységi szállások ugyanakkor 1917-ben is vékony falúak, hibás tetejűek voltak, a szalma gyakran fekáliával szennyezett volt.¹¹³

A háború második évétől kezdve egyre nagyobb tömegek nyertek alkalmazást munkaadóknál. A közös Hadügyminisztérium célja az volt, hogy a kisbirtokosokhoz vezényelt

¹⁰⁷ NAJM TD.69.1.1.81.

¹⁰⁸ MNL PML IV. 408-o/1. 190. iktsz.

¹⁰⁹ Lásd a 3. sz. mellékletet!

¹¹⁰ HL I VH. 4387. doboz, 1586. r.

¹¹¹ *Leidinger – Moritz* 2006. 36. o.

¹¹² *Leidinger – Moritz* 2006. 46. o.

¹¹³ *Procacci* 2006. 209. o.

fogyók településenként egy központi szálláshelyen (községi épületben, szegényházban stb.) vagy legalább tízfős körletekben nyerjenek elhelyezést. Ez ellen a Földművelésügyi Minisztérium tiltakozott, mivel a rendelet ellentétben állt a korábbi gyakorlattal, a magyar gazdasági körülmények között pedig a fogyók napi több órát töltöttek volna a szállás- és munkahely közötti ingázással a tanyavilágban.¹¹⁴ A Földművelésügyi Minisztérium 1915 novemberében utasította a törvényhatóságokat, hogy a kiutalt hadifogyók munkakörülményeit ellenőrizzék. Ennek részét képezte, hogy elvárták a fűthető szálláshelyek kialakítását.¹¹⁵

A szállásokról kevés megbízható adattal rendelkezünk. Hinger Tivadar felsőadonyi gazdaságában a szálláshely megfelelő méretű volt, ám az őr nem szorította takarításra az fogyót.¹¹⁶ Szemere Huba gombai birtokán a fogyókat csűrökben helyezték el. Floch-Reichersberg Alfréd szódrákosi uradalmában üres cselédlakásokat utaltak ki nekik, itt vaságákat, fa priccseket, szalmazsákokat és takarókat biztosítottak számukra.¹¹⁷

Élelmezés

A hadifogyótáborokban az ellátmány folyamatosan romlott. A szökések sokasodását is erre vezették vissza.¹¹⁸ Az ellátási zavarokat 1918 elején már egyáltalán nem lehetett letagadni, ezért a Cs. és Kir. Pozsonyi Katonai Parancsnokság a Nemzetközi Vöröskereszt képviselőit arról tájékoztatta, hogy a hiányos élelmezés kizárólag az angol blokádra vezethető vissza. Tudták ugyanis, hogy a helyzet Patyomkin szemléletű szépitése kontraproduktív.¹¹⁹ Az olasz hadifogyók napi 850 kalória táplálékban részesültek a háború végi Ausztriában, ami a napi szükséglet felét sem tette ki.¹²⁰

Pest megye területén két táborból rendelkezünk élelmezési adatokkal. Igaz e gyűjtőpontokon nem ellenséges katonákat, hanem az antant országaiból származó civileket őriztek, tehát vizsgált témánkhoz ez szorosan nem kapcsolódik. A Nemzetközi Vöröskereszt képviselői 1915 tavaszán a tápiósülyi internáló táborban biztosított élelmezést kielégítőnek minősítették.¹²¹ A hasonló váci intézményben napi egy tányérnyi húst tartalmazó levest kaptak az őrizeteselek, továbbá kenyeret. Az internáltak munkabéréükből egészíthették ki élelmezésüket.¹²² Az amerikai konzul által közvetített képet azonban árnyalja a korábban már említett, 1914. novemberi levél, miszerint a napi ellátmány akkor híg, kevés krumplit tartalmazó levesből állt.¹²³

A mezőgazdasági munkára vezényelt hadifogyók élelmezése a munkaadókat terhelte kezdettől fogva, de 1915. november 1-jéig a gazdálkodók a hadikincstártól költségtérítést kaptak. A juttatást a munkaerő iránti kereslet élénkülése miatt szüntették meg. Az ipar-

¹¹⁴ MNL OL K 26. 6980/1915. res.

¹¹⁵ MNL OL K 26. 6277/1915. res. 7. r.

¹¹⁶ MNL PML IV. 408-o/1. 29. iktsz.

¹¹⁷ MNL PML IV. 408-o/1. 190. iktsz.

¹¹⁸ *Leidinger – Moritz* 2006. 52. o.

¹¹⁹ *Leidinger – Moritz* 2006. 62. o.

¹²⁰ *Procacci* 2006. 209. o.

¹²¹ Documents 1915. 41. o.

¹²² *Somogyi* 2018. 566. o.

¹²³ HL 1. VH. 4406. doboz. B. I. 177.

ban foglalkoztatott hadifoglyok nem kaptak ellátást, mivel ők megfelelő bért kaptak, amiből ellátásukat fedezhették.¹²⁴

Ráday főispán a munkaadókat már 1915 nyarán arra intette, hogy megfelelő minőségű élelmet biztosítsanak alkalmazottaiknak, mivel a hadifoglyok egy csoportja romlott hús kiadása miatt Horvátországban zendülést követett el.¹²⁵

A foglyok ételmezéséről ugyancsak szórványadatokkal rendelkezünk. A MÁV dunakeszi telephelyén 1917 tavaszán a napi porció zsírban szegény volt. A kenyéradagot 250 gramm lisztből és ugyanennyi burgonyából sütötték. Hinger Tivadar birtokán az ellátmányt napi két kanál zsír és bőséges mennyiségű kenyér képezte, de hús csak a legritkább esetben.¹²⁶

Floch-Reichersberg Alfréd gazdaságában a foglyok reggelire kávé kaptak cukorral, ebédre levest és főzeléket vagy tésztát, hetente két-három alkalommal húst is hozzá.¹²⁷ A hadifoglyok ellátását érintő szesztilalmat Pest megyében részlegesen tartották be. Schlesinger Samu törtei birtokán alkoholos italt a foglyok nem kaptak, a gazdálkodó 1917 tavaszán erre vezette vissza a fegyelem fenntartását.¹²⁸ Egy esztendővel később az alispán már arra figyelmeztette a főszolgabírákat és polgármestereket, hogy a szesztilalmat szigorúan ellenőrizték, mivel ennek megsértése számos fegyelemsértést eredményezett.¹²⁹

A magyar munkaadóktól kapott ételt egészítették ki a Vöröskereszt közvetítésével otthonról érkező szeretetsomagok. Itt a romlandóság jelentett kockázati tényezőt. A váci orosz hadifoglyok 1917 februárjában mintegy 70 kg adományt kaptak. Ezt azonban nem kívánták átvenni, mivel az penészes, korpás kétszersültből állt. A csomag tartalmát végül a váci sertések kapták takarmányként.¹³⁰ Olaszország a fogságba esett katonákat sokáig kvázi dezertőrnek tekintette, ezért az adományok küldését is gátolta részükre.¹³¹

A küldeményekkel kapcsolatban komoly visszaélések történtek. Egy váci internált ugyanis Svájcból hozott be csokoládét és más luxuscikkeket. Ott úgy tudták, a csomagot éhező hadifoglyoknak küldik. Az internált a beérkezett árut váci kereskedőkhöz juttatta némi készpénz ellenében, amit az akcióhoz nevüket adó társaival megosztott.¹³²

Egészségügyi ellátás

A hágai egyezmény előírta, hogy a hadifoglyok egészségügyi ellátásáról a fogva tartó államnak gondoskodnia kell. A táboron kívüli munkára vezényelt hadifoglyok esetén a földművelésügyi miniszter 1915. évi rendelete alapján a községeknek kellett két hetenként orvosi vizitet fizetniük.¹³³ A Földművelésügyi Minisztérium viszont 1917-ben kezdeményezte a kötelező orvosi vizsgálatok ritkítását, mivel a munkaadóknál elhelyezett hadifog-

¹²⁴ Bartha 1916. 21. o.

¹²⁵ MNL PML IV. 401-b. 268/1917. (2815/1915.)

¹²⁶ MNL PML IV. 408-o/1. 29. iktsz.

¹²⁷ MNL PML IV. 408-o/1. 190. iktsz.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ MNL PML IV. 408-a. 30/1918.

¹³⁰ *Váci Hírlap*, XXXI. (1917) 6. sz. 2. o.

¹³¹ *Procacci* 2006. 198–199. o.

¹³² *Váci Hírlap*, XXXI. (1917) 4. sz. 3. o.

¹³³ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 16. sz. 165. o.

lyok egészségi állapota lényegesen jobb volt, mint amikor a táborokat elhagyták. A bécsi Hadügyminisztérium jóváhagyta a magyar kezdeményezést.¹³⁴

Az orvosi vizitek rendjét alig tartották be. A budafoki helyőrség már 1916-ban sürgette, hogy az orvosi felülvizsgálatot a környező vidékeken az előírt gyakorisággal végezzék el.¹³⁵ Pest megye déli községeiben (Kecel, Soltvadkert, Bócsa, Akasztó és Prónayfalva) 1917 tavaszán nem biztosították ezt az ellátást, amit esetenként orvoshiánnyal magyaráztak.¹³⁶

A foglyok javuló egészségi állapotát nehéz utólag ellenőrizni. A minisztérium érvelésében lehetett némi igazság. A háború alatt ugyanis számos járvány tizedelte a katonaságot és a civil népeiséget. Mindennek ellenére a mai Pest megye területén mindössze 116 ellenséges katona halálesetét anyakönyvezték.¹³⁷ A legtöbbit Dunakeszin és Örkényben. Előbbi településen egy katonai kórház, utóbbin egy kisebb foglyotábor működött.¹³⁸ A váci ispotályban 1915-ben 21 orosz hunyt el.¹³⁹ A táborokban tapasztalt tömeges járványokkal tehát a munkaadóknál nem találkoztunk, azok legfeljebb a rossz körülmények között működő katonai egészségügyi intézményben fordultak elő.

Ruházkodás

Az Osztrák–Magyar Monarchia őrizetébe került ellenséges katonák ruházatának javítása, pótlása a központi hadvezetés feladata volt.¹⁴⁰ Ez azonban kezdettől fogva kihívások elé állította a HFP-t. Sőt, a háború végére a hadvezetés már a saját csapatok egyenruhaellátását sem tudta biztosítani.¹⁴¹ Fazekas Ágoston alispán már 1915 decemberében kérelmezte a ruhák pótlását a Földművelésügyi Minisztériumnál.¹⁴² A problémával a tárcánál is tisztában voltak, ezért azt már korábban jelezték a bécsi Hadügyminisztériumnak.¹⁴³ Teleki Tibor 1916 kora nyarán hiányosnak minősítette a foglyok öltözetét. A helyzet orvoslása érdekében a Cs. és Kir. Pozsonyi Katonai Parancsnokság két szabóból és három cipészből álló ruhajavító csapatot állított össze, hogy a munkaadóknál lévő öltözetet és lábbelit megjavítsák. Az akció a Ráckevei, Kunszentmiklósi és Gyömrői járás területét érintette.¹⁴⁴ A háború utolsó évében már országszerte tapasztalunk ruhaellátási gondokat. Abaúj¹⁴⁵ és Bihar megyében hasonlóan nagy hiány jelentkezett az öltözetből.¹⁴⁶ A hadifoglyoknak 1918-ra nem tudtak mindenütt szabályos katonai egyenruhát, csak civilt adni. Ezt látjuk az alábbi fényképen.

¹³⁴ MNL OL K 184. 1944. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (57 334/1918.)

¹³⁵ MNL PML IV. 408-b. 3543/1916.

¹³⁶ MNL PML IV. 408-o/3. ügyködési jegyzőkönyvek.

¹³⁷ A halotti anyakönyvek feldolgozása a Magyar Nemzeti Levéltár gondozásában a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvánnyal együttműködésben ment végbe. Az adatbázis publikálása a közeljövőben várható.

¹³⁸ A Dunakeszi községben a MÁV vagongyár telepén alakítottak ki egy ezer ágyas katonai kórházat 1915 februárjában. VPKL Dunakeszi HD 2. k. 22–23. p. Az örkényi tábor létezésére utalnak az alábbi iratban: MNL PML IV. 408-o/1. 112. iktsz.

¹³⁹ *Váci Hírlap*, XXIX. (1915) 78. sz. 1. o.

¹⁴⁰ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XIII. (1915) 16. sz. 165. o.

¹⁴¹ *Hajdu – Pollmann* 2014. 357. o.

¹⁴² MNL OL K 184. 62 kf. 97 384/1915. (99 252/1915.)

¹⁴³ MNL OL K 26. 62 77/1915. res. 9. v.

¹⁴⁴ MNL PML IV. 408-o/1. 109. iktsz.

¹⁴⁵ MNL OL K 184. 1939. d. 62/h. kf. 55 115/1918.

¹⁴⁶ HL I. VH 4387. doboz, GMB 144/1918. 995. r.

Szerb hadifogoly Dunabogdányban¹⁴⁷

Györgyey Illés 1917 elején úgy ítélte meg, hogy a hadvezetés szűkmarkúan mérte a foglyok öltözetét. A javításhoz szükséges alapanyagok beszerzése rendkívüli nehézségekbe ütközött.¹⁴⁸ Soltvadkerten a késedelmes ruhapótlást panaszolták az egykori antant katonák.¹⁴⁹ A nehézségek orvoslására a Földművelésügyi Minisztérium elrendelte, hogy a munkaadók a hiányzó ruhadarabokat saját költségen szerezzék be a náluk alkalmazott hadifoglyoknak, amelyért a sereg előre meghatározott összegű térítést biztosít majd.¹⁵⁰ Két évvel később azonban a fixált összeg messze nem fedezte a bekerülési költséget.¹⁵¹ Ekkor azonban már nem csupán a katonai, hanem a polgári lakosság ruháztatása is komoly nehézségekbe ütközött.

¹⁴⁷ MNL PML IV. 408-o/1. 311. iktsz.

¹⁴⁸ MNL PML IV. 408-o/1. 190. iktsz.

¹⁴⁹ MNL PML IV. 408-o/3. ügyködési jegyzőkönyvek.

¹⁵⁰ MNL OL K 26. 6277/1915. res. 7. v.

¹⁵¹ MLN PML IV. 408-o/1. 261. iktsz.

Hazatérés

A hadigazdálkodás rendszere a mezőgazdaságban 1915 nyarára kialakult, a struktúra kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódásokkal csaknem két éven át működött. Szovjet-Oroszország és nyomában Románia egyoldalú kilépése a háborúból azonban új helyzet elé állította a civil hatóságokat. A Pest Megyei Mezőgazdasági Munkabizottság 1917. december 18-i ülésén az oroszok közeli kivonásával számolt és javasolta helyettük a katonai munkásoktagok vezényletét az agráriumba.¹⁵² A kezdeményezést országsszerte támogatták, elegendő csak példaként Nyitra, Sopron, Abaúj és Tolna megyéket említeni.¹⁵³ A kormány azonban nem ezt az utat választotta, hanem fékezte a hadifoglyok hazatérését, ami az oroszok között rendszeressé váló szökésekhez és sztrájkokhoz vezetett.¹⁵⁴ Másrészt a kormány nagyobb fizetéssel és egyéb kedvezménnyel igyekezett az oroszokat rávenni arra, hogy legalább az 1918. év mezőgazdasági munkáiban vegyenek részt. Fizetésüket legalább napi 1 koronára emelték.¹⁵⁵ Az intézkedés a szerb és olasz foglyok munkakedvét csökkentette, mivel ők a többlettuttatást nem kapták meg.¹⁵⁶

A román hadifoglyok kivonása kezdődött meg először. A bécsi Hadügyminisztérium arról tájékoztatta a Földművelésügyi Minisztériumot 1918. április 14-én, hogy a bukaresti béke alapján a hadifoglyok cseréjét hat héten belül le kell bonyolítani, ezért a foglyokat május 12-éig az ostffyasszonyfai táborba kellett beszállítani.¹⁵⁷ Az itteni táborparancsnok kezdeményezésére a közös Hadügyminisztérium javasolta, hogy a csángóknak kínálják fel a letelepedés esélyét. Országsszerte nem érkeztek pozitív válaszok a felvetésre, a tendenciához igazodva Fazekas Ágoston alispán is arról tudósított 1918 májusában, hogy Pest megyében nem akarnak az óromániai magyarok letelepedni.¹⁵⁸ A románok közül 1918. szeptember 21-én már senki nem tartózkodott Pest megyében.¹⁵⁹

Az oroszok hazatérése 1918 júliusában indult el az északkeleti fronton alkalmazott foglyok elengedésével, akiket 1918. augusztus 25-ig átadtak az orosz hatóságoknak. Ezzel párhuzamosan az orosz fél csaknem 600 000 osztrák–magyar katonát bocsátott szabadon, és további 150 000 állt a kormány ellenőrzése alatti területen.¹⁶⁰ Ezt követően nem lehetett halasztani az agráriumban foglalkoztatottak bevonását és hazaküldését. A közös Hadügyminisztérium a Magyarországon alkalmazásban állók 5%-át szeptember 25-ig, az osztrák területeken október 15-ig vonta be.¹⁶¹ Az földművelésügyi tárca arról tájékoztatta a törvényhatóságokat, hogy a kivont oroszok helyett hiába is kérnek olasz vagy szerb katonákat, azok nem állnak rendelkezésre. A munkát a megmaradt emberi erőforrásokkal kell ellátniuk.¹⁶² 1918 szeptemberében 1260 oroszot vontak el Pest megyéből.¹⁶³

¹⁵² MNL PML IV. 408-o/1. 304. iktasz.

¹⁵³ MNL OL K 184. 1939. cs. 62/h kf. 55 115/1918.

¹⁵⁴ *Leidinger – Moritz* 2006. 63. o.

¹⁵⁵ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, XVI. (1918) 16. sz. 141. o.

¹⁵⁶ MNL OL K 184. 1946. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (59 814/1918.)

¹⁵⁷ MNL OL K 184. 1946. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (56 900/1918. és 57 398/1918.)

¹⁵⁸ MNL OL K 184. 1942. cs. 62/h kf. 194 339/1918.

¹⁵⁹ MNL OL K 184. 1945. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (57 825/1918.)

¹⁶⁰ MNL OL K 184. 1947. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (155 816/1918.) 10. v. és 1948. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (194 141/1918.)

¹⁶¹ MNL OL K 184. 1947. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (155 816/1918.) 8. r.

¹⁶² MNL OL K 184. 1947. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (155 515/1918.)

¹⁶³ MNL OL K 184. 1948. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (194 148/1918.)

A szovjet kormány 1918 októberében jelezte, hogy 40 000 fogollyal többet engedett haza, mint az osztrák–magyar partnerek, ezért a folyamat leállításával fenyegetőzött. Ekkor újabb 100 000 orosz hadifogoly bevonását rendelték el Bécsben.¹⁶⁴ A fogolycsere váratlanul nagy megterhelést jelentett a vasúti szállítások területén.¹⁶⁵

Moson megye a szerbek hazautazásáról küldött jelentést 1918 szeptemberében.¹⁶⁶ A folyamat háttere egyelőre tisztázatlan. A hivatalos, Szerbia és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti részleges – 1916. november 1-je előtt fogságba esettekre, és 45 évnél idősebbekre vonatkozó – hadifogolycsere egyezményről a bécsi Hadügyminisztérium 1918. október 28-án tájékoztatta a társhatóságokat. Az előzetes számítások szerint ez mintegy 12 500 osztrák–magyar és 16-17 000 szerb fogolynak hozta volna el a szabadságot.¹⁶⁷ Az egyezmény szabályos végrehajtását a háború gyors befejezése megghiúsította.

Az itáliai foglyok távozására a padovai fegyverszüneti egyezmény aláírását követően nyílt lehetőség. Az olasz hadvezetés a fenti dokumentum kiegészítésében követelte, hogy az antant országok internált polgárainak és katonáinak munkavégzését legkésőbb nyolc nappal a harcok lezárását követően szüntessék be.¹⁶⁸ Ezért IV. Károly lemondásának napján, 1918. november 11-én a bécsi Hadügyminisztérium a Cs. és Kir. Pozsonyi Katonai Parancsnokságon keresztül arra utasította a törvényhatóságokat és a megalakult nemzeti bizottságokat, hogy a foglyokat a táboraikba szállítsák vissza és készítsék fel őket a hazautazásra.¹⁶⁹ Az utasítás 1918. november 18-án érkezett meg Pest megyébe.¹⁷⁰

A hadifoglyok jelentős hányadának hazatérése napok alatt végbement. Az olaszok önkényesen már az 1918. november 20-ra kitűzött fogolycsere előtt hazaönlöttek Ausztriából.¹⁷¹ A folyamat gyorsaságát Szeged város esete szemlélteti a legjobban. Itt 1918. október 5-én 2681 fogoly tartózkodott. 1918. november 9-én már 1000 szökött ellenséges katonáról tudtak, majd december 7-én jelentették, hogy túlnyomó többségük eltávozott.¹⁷² Pest megyéből egyelőre nem rendelkezünk forrásokkal a hadifoglyok hazatéréséről, de valószínűleg hasonló események játszódtak le.

Az oroszok hazatérése a bolsevik forradalom utáni polgárháború miatt 1922 januárjáig elhúzódott. Egy részük 1920-ban az egykori csóti hadifogolytáborba került, és onnan indultak tovább haza.¹⁷³ A fogolycsere végeleges kereteit az 1921. évi rigai egyezmény adta meg. 271 egykori cári katona azonban családalapítás, a jobb életkörülmények és az oroszországi politikai változások miatt Pest megyében maradt.¹⁷⁴

¹⁶⁴ MNL OL K 184. 1948. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (194 141/1918).

¹⁶⁵ ÖU VII. k. 82. o.

¹⁶⁶ MNL OL K 184. 1947. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (155 988/1918.)

¹⁶⁷ MNL OL K 184. 1948. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (194 505/1918.)

¹⁶⁸ ÖU VII. k. Beilagen, 50. o.

¹⁶⁹ MNL OL K 184. 1948. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (194 597/1918.)

¹⁷⁰ MNL OL IV. 408-o/1. 14. doboz, iktatókönyv 821. ikt. sz.

¹⁷¹ *Procacci* 2006. 213. o.

¹⁷² MNL OL K 184. 1940. cs. 62/h kf. 55 396/1918.

¹⁷³ MNL PML IV. 408-b. 600/1922. 40. fol.

¹⁷⁴ MNL PML IV. 408-b. 600/1922. 174–202., 343–344. fol.

Összegzés

Az I. világháború kitörésének pillanatában a modern hadi jogot szabályozó Hágai egyezményt a hadviselő államok túlnyomó többsége ratifikálta. Az egyezmény rendezte a hadifogságba eső katonák fogva tartásának, egészségügyi ellátásának és foglalkoztatásának szabályait. A joganyag előírásainak betartását a Nemzetközi Vöröskereszt felügyelte. (Az 1915. évi ellenőrzőkörútjokról készült jelentések nyomtatásban is hozzáférhetők.)¹⁷⁵ Ugyanezen év decemberére várták egy újabb, ezúttal az Orosz Vöröskereszt missziója látogatását Budapestre. A bécsi Hadügyminisztérium ekkor elrendelte a panaszok okainak felszámolását.¹⁷⁶

A Monarchia vöröskeresztes szervezete 1915 májusa és 1916 novembere között három alkalommal is tárgyalt Stockholmban a német és orosz partnereivel a sebesült katonák haza-, vagy legalábbis semleges környezetbe szállításáról.¹⁷⁷ A tárgyalások eredményeként a Nemzetközi Vöröskereszt dán és orosz tagszervezeteinek képviselői előbb 1916 augusztusában érkezhettek a Monarchiába,¹⁷⁸ majd 1917 májusában az orosz vöröskereszt egy hölgy tagjának látogatását várták.¹⁷⁹ Ezzel párhuzamosan spanyol küldöttség is vizsgálta a fogvatartottak életkörülményeit.¹⁸⁰

A nemzetközi felügyelet dacára az állapotok hagytak kívánni valót maguk után. A hadifoglyokat 1915-től vezényelték munkára, amikor a Monarchia gazdasági életében a munkaerőhiány a gazdaság gátjává vált. A hadifoglyokat számos szektorban foglalkoztatták, így a közvetlen hadianyaggyártó vállalatoknál, a katonai felügyelet alatti cégek-nél, csökkenő mértékben közmunkákon. A hadifogoly munkások legnagyobb hányada az agráriumban nyert elhelyezést, igaz sem megyei, sem országos szinten nem tudták pótolni a hadbavonultakat.

Akadozott a hadifoglyok ruhaellátása, hiányos maradt egészségügyi felügyeletük. Igaz, a háború elején tapasztalt járványok a magángazdáknál elhelyezett munkavállalókat már nem sújtották. Az élelmezés ugyancsak szegényes lehetett, főleg a háború utolsó évében. Ekkor már rendszeresek a Földművelésügyi Minisztérium iratai között a legyen-gült foglyokra vonatkozó utalások.¹⁸¹ A munkára való alkalmazás néhány napi jól táplálás után tűnt ekkor lehetségesnek.¹⁸² A rossz helyzet ösztönzően hatott a szökésekre is, így Pest megye is több száz fő szökéséről tett alkalmasint jelentést.¹⁸³

A kedvezőtlen hírek természetesen külföldre is eljutottak. Ezek ellen küzdött a Cs. és Kir. Pozsonyi Katonai Parancsnokság 1918 elején. Ekkor a hadifoglyokról kért fényképeket abból a célból, hogy azokat az antant országaiban terjedő hírek cáfolatául használja.¹⁸⁴

¹⁷⁵ Documents 1915.

¹⁷⁶ MNL OL K 26. 6277/1915. res. 3. r. és 12. r.

¹⁷⁷ Palmieri 2014. 9. o.

¹⁷⁸ MNL PML IV. 408-o/1. 109. iktsz. A Budapesti Főhadparancsnokság 59 213/1916. sz. irata.

¹⁷⁹ MNL PML IV. 401-b. 9428/1917.

¹⁸⁰ MNL OL K 26. 1914/1917. res. 2. r.

¹⁸¹ Harminc gyenge olasz kiutalása a nagytétényi sertéshizlaldába. MNL OL K 184. 1941. cs. 62/h kf. 56 828/1918.

¹⁸² MNL OL K 184. 1944. cs. 62/h kf. 55 001/1918. (56 600/1918.)

¹⁸³ MNL PML IV. 408-o/1. 184/30. iktsz.

¹⁸⁴ MNL PML IV. 408-o/1. 311. iktsz.

Orosz hadifoglyok Piliscsabán 1918 elején¹⁸⁵

A Pest megyébe került hadifoglyok egy része jól érezte magát ideiglenes lakóhelyén. Blaskovich Aladár uradalmában alkalmazott lengyel foglyok 80 fős csoportja rendkívül hálás volt a folyamatos lelki gondozásért. Ezért 150 koronát gyűjtöttek, hogy abból egy zászlót készítsenek a tápiószentmártoni plébániának.¹⁸⁶ A zászlószentelésre 1916. november 19-én, a nagymise előtt került sor.¹⁸⁷ A hadifoglyokat foglalkoztató nagybirtokosok arról számoltak be, hogy a szerb és orosz katonák szívesen játszottak a gyermekekkel. A gazdálkodók pedig pénzüket is rábízhatták a náluk alkalmazott foglyokra.¹⁸⁸ A háborút követően pedig 271 egykori orosz katona Pest megyében kívánt letelepedni.

A magyar közigazgatás és katonai hatóságok tudatában voltak a hadifoglyokkal szembeni nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeiknek. Az ellátási problémák mögött szándékosságra utaló jeleket nem találunk, ismereteinket a bőségesen fennmaradt források újabb körének feldolgozása bizonyára árnyalni fogja.

¹⁸⁵ MNL PML IV. 408-o/1. 311. iktsz.

¹⁸⁶ VPKL Bellum, 2369/1916.

¹⁸⁷ VPKL Tápiószentmárton HD 50. p.

¹⁸⁸ MNL PML IV. 408-o/1. 190. iktsz.

MELLÉKLETEK

1. A Magyarországon és Horvátországban tartózkodó hadifoglyok száma¹⁸⁹

Dátum	Magyarország	Horvátország	Magyarország	Horvátország
	Mezőgazdaságban foglalkoztatott hadifoglyok száma		Összes hadifogoly száma	
1916. 11. 10.	212 445	9738	n. a.	n. a.
1916. 11. 30.	210 276	9621	n. a.	n. a.
1916. 12. 31.	205 368	9764	n. a.	n. a.
1917. 01. 31.	209 718	9654	n. a.	n. a.
1917. 02. 28.	210 075	9954	n. a.	n. a.
1917. 04. 30.	239 577	10 429	339 928	21 397
1917. 06. 01.	265 596	12 919	349 930	21 868
1917. 06. 30.	309 999	16 229	396 433	24 885
1917. 07. 31.	309 743	14 081	404 634	23 651
1917. 09. 20.	282 398	14 216	379 125	23 936
1917. 10. 31.	262 283	12 014	364 268	21 344
1917. 11. 20.	256 432	12 158	360 725	22 543
1917. 12. 01.	252 271	12 198	356 168	22 368
1918. 01. 01.	250 460	12 438	354 710	22 644
1918. 01. 31.	250 489	12 355	356 558	22 524
1918. 02. 28.	251 104	12 354	360 966	22 790
1918. 03. 31.	258 029	12 630	367 811	23 034
1918. 04. 20.	267 392	12 873	375 202	23 249
1918. 05. 10.	273 076	12 944	378 471	22 914
1918. 06. 01.	274 417	13 193	375 336	22 936
1918. 07. 01.	281 575	14 517	386 491	24 412
1918. 09. 10.	276 382	16 747	373 728	26 682

¹⁸⁹ MNL OL K 184. 62/h. kf. 1939. cs. 55 335/1918. (194 540/1918). 1916. 11. 10.: 74. p., 1916. 11. 30.: 46. p., 1916. 12. 31.: 67. p., 1917. 01. 31.: 64. p., 1917. 02. 28.: 49. p., 1917. 04. 30.: 45. p., 1917. 06. 01.: 39. p., 1917. 06. 30.: 37. p., 1917. 07. 31.: 33. p., 1917. 09. 20.: 29. p., 1917. 10. 31.: 27. p., 1917. 11. 20.: 25. p., 1917. 12. 01.: 23. p., 1918. 01. 01.: 21. p., 1918. 01. 31.: 19. p., 1918. 02. 28.: 17. p., 1918. 03. 31.: 15. p., 1918. 04. 20.: 13. p., 1918. 05. 10.: 11. p., 1918. 06. 01.: 35. p., 1918. 07. 01.: 9. p., 1918. 08. 10.: 6. p., 1918. 09. 10.: 3. p.

2. A törvényhatóságok részére engedélyezett hadifogoly-létszámkeret 1916 novemberében¹⁹⁰

<i>Törvényhatóság</i>	<i>Engedélyezett létszám</i>
Abaúj-Torna megye	3200
Alsó-Fehér megye	1300
Arad megye	5600
Árva megye	100
Bács-Bodrog megye	13 000
Baranya megye	8150
Bars megye	3000
Békés megye	8100
Bereg megye	800
Beszterce-Naszód megye	
Bihar megye	8000
Borsod megye	3900
Brassó megye	
Csanád megye	4700
Csík megye	
Csongrád megye	3900
Esztergom megye	1400
Fejér megye	8100
Fogaras megye	
Gömör megye	1500
Győr megye	3200
Hajdú megye	4300
Háromszék megye	
Heves megye	4700
Hont megye	2800
Hunyad megye	1200
Jász-Nagykun-Szolnok megye	9000
Kisküküllő megye	
Kolozs megye	1600
Komárom megye	4800
Krassó-Szörény megye	1400

¹⁹⁰ MNL OL K 184. 62/h. kf. 1939. cs. 55 335/1918. (194 540/1918.) 46. p.

<i>Törvényhatóság</i>	<i>Engedélyezett létszám</i>
Liptó megye	400
Máramaros megye	300
Maros-Torda megye	
Moson megye	3200
Nagyküküllő megye	
Nógrád megye	4600
Nyitra megye	6600
Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye	19 000
Pozsony megye	6500
Sáros megye	1500
Sopron megye	4800
Somogy megye	8700
Szabolcs megye	6500
Szatmár megye	2900
Szeben megye	
Szepes megye	1200
Szilágy megye	1600
Szolnok-Doboka megye	1200
Temes megye	11 600
Tolna megye	6000
Torda-Aranyos megye	900
Torontál megye	15 000
Trencsén megye	1900
Túróc megye	200
Udvarhely megye	n. a.
Ugocsa megye	800
Ung megye	700
Vas megye	8000
Veszprém megye	6700
Zala megye	6400
Zemplén megye	4800
Zólyom megye	750
Baja	50
Budapest	n. a.

<i>Törvényhatóság</i>	<i>Engedélyezett létszám</i>
Debrecen	1700
Hódmezővásárhely	800
Kecskemét	2000
Pécs	220
Szabadka	1400
Szeged	800
Székesfehérvár	800
Temesvár és Versec	
Újvidék	200
Zombor	400
Összesen	248 870

3. Az antant országok hadifoglyai Pest megyében

Dátum	Stabil					Mobil				Katonai üzemek- ben	Összesen	
	Állami és köz- munka	Katonai vezetés alatti üzemekben	Egyéb ipari üzemek	Mező- gazdaság	Erdő- szetek	Összes	Mező- gazdaság	Erdő- szetek	Ipari üzemek			Összes
1916. 03. 31.						2227	11 767					13 994
1916. 05. 31. ¹⁹¹						2357	15 729					18 086
1916. 11. 10. ¹⁹²	780	225	1598	153	0	2756	14 932	25	42	14 999	n. a.	n. a.
1916. 11. 30.	780	225	1694	131	22	2852	14 935	24	44	15 003	n. a.	n. a.
1916. 12. 31.	756	221	1666	136	13	2792	13 936	24	44	14 004	n. a.	n. a.
1917. 01. 31.	747	220	1769	136	13	2885	14 027	24	44	14 095	n. a.	n. a.
1917. 02. 28.	442	293	1866	133	13	2747	14 269	24	44	14 337	n. a.	n. a.
1917. 04. 30.	339	280	1952	140	13	2724	15 455	24	44	15 523	3777	22 024
1917. 06. 01.	336	274	1886	415	0	2911	16 535	21	44	16 600	3525	23 036
1917. 06. 30.	310	273	1999	132	0	2714	21 510	0	0	21 510	3525	27 749
1917. 07. 31.	315	270	1988	418	0	2991	17 480	24	44	17 548	3525	24 064
1917. 09. 20.	314	267	2438	413	0	3432	17 075	24	44	17 143	3523	24 098
1917. 10. 31.	312	301	2635	413	0	3661	16 221	24	44	16 289	3523	23 473
1917. 11. 20.	304	300	2681	413	0	3698	16 248	24	44	16 316	3523	23 537
1917. 12. 01.	304	300	2679	413	0	3696	16 227	24	44	16 295	3523	23 514
1918. 01. 01.	304	300	2547	413	0	3564	14 904	24	44	14 972	3253	21 789

¹⁹¹ MNL PML IV. 408-o/1. No. 61. (1916. március 31. és május 31.)¹⁹² MNL OL K 184. 62/h. kf. 1939. cs. 55 335/1918. (194 540/1918). 1916. 11. 10.: 74. p., 1916. 11. 30.: 46. p., 1916. 12. 31.: 67. p., 1917. 01. 31.: 64. p., 1917. 02. 28.: 49. p., 1917. 04. 30.: 45. p., 1917. 06. 01.: 39. p., 1917. 06. 30.: 37. p., 1917. 07. 31.: 33. p., 1917. 09. 20.: 29. p., 1917. 10. 31.: 27. p., 1917. 11. 20.: 25. p., 1917. 12. 01.: 23. p., 1918. 01. 01.: 21. p., 1918. 01. 31.: 19. p., 1918. 02. 28.: 17. p., 1918. 03. 31.: 15. p., 1918. 04. 20.: 13. p., 1918. 05. 10.: 11. p., 1918. 06. 01.: 35. p., 1918. 07. 01.: 9. p., 1918. 08. 10.: 6. p., 1918. 09. 10.: 3. p.

Dátum	Stabil						Mobil				Katonai üzemek- ben	Összesen
	Állami és köz- munka	Katonai vezetés alatti üzemekben	Egyéb ipari üzemek	Mező- gazdaság	Erdé- szetek	Összes	Mező- gazdaság	Erdé- szetek	Ipari üzemek	Összes		
1918. 01. 31.	304	300	2661	113	0	3678	15 042	24	44	15 110	3253	22 041
1918. 02. 28.	308	299	2781	409	0	3797	15 282	24	40	15 346	2992	22 135
1918. 03. 31.	299	299	2775	409	0	3782	15 291	24	40	15 355	3062	22 199
1918. 04. 20.	299	299	2918	409	0	3925	16 211	24	40	16 275	3062	23 262
1918. 05. 10.	308	291	2971	379	0	3949	16 388	24	40	16 452	3062	23 463
1918. 06. 01.	299	299	2959	409	0	3966	16 288	24	40	16 352	2159	22 477
1918. 07. 01.	299	324	3002	409	0	4034	18 710	24	40	18 774	2159	24 967
1918. 08. 10.	352	374	2191	327	0	3244	14 267	24	40	14 331	2325	19 900
1918. 09. 10.	299	368	3601	157	0	4425	19 654	24	40	19 718	2451	26 594

BIBLIOGRÁFIA

- Blasszauer* 2003. *Blasszauer Róbert*: Hadifoglyok Magyarországon az I. világháború idején. In: *Ad Acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve*, 2002. Budapest, 2003. 73–100. o.
- Bartha* 1916. *Dr. Bartha József*: A hadifogolyügy. A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesületének kiadványai. Budapest, 1916. (A cs. kir. HM-ben 1916. május 10-én elhangzott előadás. Kézirat.)
- Documents 1915. Documents Publiés a l' Occasion de la Guerre Européenne 1914–1915. Rapports de MM. G. Ador, Dr. F. Ferrière et Dr. de Schulthess Schindler sur leurs Visites a quelques Camps de Prisonniers en Autriche-Hongrie. Quatrieme Serie Novembre 1915.
- F. Szabó* 1930–1931. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára. I–V. k. Főszerk. *F. Szabó Géza*. Budapest, 1930–1931.
- Galántai* 1964. *Galántai József*: Magyarország az első világháborúban. Budapest, 1964.
- Horváth – Pintér* 1996. Váci Történelmi Tár I. Késő maradványainak tétessen jegyzékbe. Írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990. Szerk. *Horváth M. Ferenc – Pintér Tamás*. Vác, 1996.
- Hajdu – Pollmann* 2014. *Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc*: A régi Magyarország utolsó háborúja. Budapest, 2014.
- Kaba* 2018. *Kaba Eszter*: Magyar Hadifoglyok Oroszországban, orosz hadifoglyok Magyarországon a Nagy Háború idején. *Rubicon*, 30. (2018) 5. sz. 50–67. o.
- Leidinger – Moritz* 2006. *Leidinger, Hannes – Moritz, Verenna*: Verwaltete Massen. Kriegsgefangene in Donaumonarchie 1914–1918. In: *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*. Hrsg. *Oltmer, Jochen*. Paderborn–München–Wien–Zürich. 2006. 35–66. o.
- Major* 2013. *Major Zénó*: Adalékok az orosz hadifoglyok bajai történetéhez. Második közlemény. *Múltbanéző*, III. (2013. 02. 12.) 6. sz. (http://www.baacs-kiskun-leveltar.hu/V3/SP07_mbn/Tanulmanyok/maze-04t-1.html) A letöltés időpontja: 2014. november 22.)
- Nagy* 1982. *Nagy Dezső*: Cegléd az első világháború alatt, a polgári demokratikus forradalom, Tanácsköztársaság (1914–1919). In: *Cegléd története*. (Studia Comitatus XI.) Szerk. *Ikvai Nándor*. Szentendre, 1982. 325–354. o.
- Népszámlálás 1910. I. A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. Budapest, 1912.

- Népszámlálás 1910. II. A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása. Budapest, 1913.
- ÖU Österreich Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Hrsg. von Österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Wien, 1931–1938.
- Palmieri* 2014. *Palmieri, Daniel*: Minutes from Meetings of the International Prisoner of War Agency. <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/publication/p4220.htm> (A letöltés időpontja: 2014. november 23.)
- Rachamimov* 2002. Alon, Rachamimov: POWS and the Great War. Captivity on the Eastern Front. Oxford–New York, 2002.
- Somogyi* 2016. *Somogyi László*: Internálás Magyarországon az első világháború alatt. *Valóság*, LIX. (1916. december) 79–87. o.
- Somogyi* 2018. *Somogyi László*: Egy amerikai Vácon. Az amerikai alkonzul jelentése a váci civil internálótáborban tapasztaltakról az első világháború idejéből. *Lymbus*, 16. (2018) 561–573. o.
- Tolnai* 1928–1930. A világháború története 1914–1918. A Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat R.-T. kiadása. Budapest, 1928–1930. (2., átdolgozott kiadás.)
- Wlassics* 1915. *Wlassics Gyula*: A hadifogoly. *Budapesti Szemle*, XLIII. (1915) 161. k. 457. sz. 11–25. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- HL I. VH. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, I. világháborús gyűjtemény, 1914–1918
- MNL OL
K 26. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
K 26. Miniszterelnökség iratai, 1867–1944
K184. K 184. Földművelésügyi Minisztérium. Általános iratok, 1889–1944
- MNL PML
IV. 401-a. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest
IV. 401-a. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok, 1890–1949
IV. 401-b. IV. 401-b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának iratai. Általános iratok, 1876–1949
IV. 408-a. IV. 408-a. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai. Bizalmas iratok, 1890–1950
IV. 408-b. 408-b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai. Általános iratok, 1876–1950

IV. 408-o/1.	408-o/1. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai. Mezőgazdasági Munkabizottság iratai, 1916–1919
IV. 449-b.	449-b. Váci járás főszolgabírájának iratai. Általános iratok, 1898–1950
X. 111-a.	111-a. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Gazdasági Egyesületének iratai. Jegyzőkönyvek, 1886–1946
XXXIII. 1.	Halotti anyakönyvek gyűjteménye (1895–1980)
NAJM TD	Nagykőrösi Arany János Múzeum, Történeti Dokumentáció
VPKL	Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác
Bellum	Bellum, 1914–1920
Dunakeszi HD	Dunakeszi plébánia, Historia Domus
Tápiószent- márton HD	Tápiószentmártoni plébánia, Historia Domus

László Péter Schramek

PRISONERS OF WAR OF ENTENTE ARMIES IN HUNGARY
The Example of County Pest, 1914–1922

(Abstract)

During World War One the armies fighting each other caught and lost millions of prisoners of war. This meant several obligations and possibilities as well. The authorities had to provide soldiers of the enemy with food, clothing and health care. Due to the growing number of people called into service the manpower that fell out of economy had also been substituted after the spring of 1915.

In Hungary, during the years of the World War approximately 400.000 used-to-be entente soldiers lived as prisoners of war. The majority of them had served in the Russian army. In county Pest the number of prisoners of wars between the spring of 1916 and the autumn of 1918 was between 15.000 and 27.000, depending on the claims in agriculture. 85 percent of these men earlier fought in the Russian military.

In the beginning the arrival of prisoners of war seemed to be a problem of public safety, since it was not possible to perfectly separate them from civilian population. However, from the spring of 1915 the borrowing of enemy soldiers for work began. At first they were used for communal works, then from the summer of 1915 they were employed in agriculture in which field they did the seasonal work of day-labourers. A few percent of prisoners of war were employed in industrial factories near Budapest.

Due to the inadequacy of supply and superficial guarding, the escape of prisoners became more and more frequent. The supply of those who were working in agricultural farms seems to be somewhat better than people employed in other sectors. The regular health care was absent, while the substitution of worn-out clothes was not satisfactory either.

The homecoming process of the prisoners of war, based on the peace treaties of Brest-Litovsk and Bucharest began in the spring of 1918. It was the Romanian soldiers who could go home at first, then they were followed by the Russians. After the agreement of cessation of arms of Padua the ex-prisoners of war departed home en masse. It was the citizens of Soviet-Russia sunk in civil war who spent the longest time in Hungary. Some of them, due to the political changes, finally intended to settle down in Hungary.

László Péter Schramek

DIE KRIEGSGEFANGENEN DER ENTENTE-ARMEEN IN UNGARN
Das Beispiel von Komitat Pest, 1914–1922

(Resümee)

Im 1. Weltkrieg nahmen und verloren die einander gegenüberstehenden Armeen Kriegsgefangene in Millionenhöhe. Dies barg zahlreiche Verpflichtungen und Möglichkeiten in sich. Die Behörden mussten die Versorgung der feindlichen Soldaten mit Lebensmitteln und Bekleidung sowie im Bereich des Gesundheitswesens sicherstellen. Wegen der großen Zahl der in den Krieg gezogenen Personen mussten aber die Arbeitskräfte, die seit Frühjahr 1915 aus der Wirtschaft immer mehr fehlten, ersetzt werden.

In Ungarn lebten in den Jahren des 1. Weltkriegs etwa 400 000 ehemalige Entente-Soldaten in Kriegsgefangenschaft. Ihre überwiegende Mehrheit kämpfte im Verband der Zarenarmee. Im Komitat Pest bewegte sich die Zahl der Kriegsgefangenen zwischen Frühjahr 1916 und Herbst 1918 etwa zwischen 15 000 und 27 000, je nachdem, welcher Arbeitskräftebedarf in der Landwirtschaft auftrat. Etwa 85% dieser Menschenmasse hatte zuvor in der russischen Armee gekämpft.

Die Ankunft der Kriegsgefangenen in Ungarn erwies sich zu Beginn als ein Problem für die öffentliche Sicherheit, denn sie konnten nicht perfekt von der Zivilbevölkerung getrennt werden. Ab dem Frühjahr 1915 begann jedoch die Herausgabe der feindlichen Soldaten für Arbeiten. Zunächst waren sie für gemeinnützige Arbeiten herangezogen worden, bevor ab Sommer 1915 die meisten in der Landwirtschaft beschäftigt wurden. Hier versahen sie die saisonalen Arbeiten der Tagelöhner. Ein geringer Prozentsatz der ins Komitat Pest gelangten Kriegsgefangenen wurde in den Industriebetrieben rund um die Hauptstadt angestellt.

Die Versorgungsmängel und die oberflächliche Bewachung führten regelmäßig zu Fluchten. Die Verpflegung der in den landwirtschaftlichen Betrieben angestellten Kriegsgefangenen scheint im Vergleich zu der der Beschäftigten in den anderen Sektoren etwas besser gewesen zu sein. Eine regelmäßige Gesundheitsversorgung blieb aus, der Ersatz der abgenutzten Kleidung stockte.

Aufgrund der Friedensschlüsse von Brest-Litowsk und Bukarest begann im Frühjahr 1918 die Heimkehr der Kriegsgefangenen. Zunächst durften die rumänischen Soldaten heimkehren, dann folgten die russischen. Nach dem Waffenstillstand von Villa Giusti machten sich die einstigen Kriegsgefangenen massenweise auf den Heimweg. Am längsten verblieben die Staatsangehörigen von Sowjet-Russland – das in einen Bürgerkrieg gedriftet war – in Ungarn. Ein Teil von ihnen wollte sich aufgrund der politischen Veränderungen in Ungarn niederlassen.

László Péter Schramek

LES PRISONNIERS DE GUERRE DES ARMÉES DE L'ENTENTE EN HONGRIE
Exemple du département de Pest, 1914–1922

(Résumé)

Durant la Première Guerre mondiale, les armées adverses ont pris et perdu plusieurs millions de prisonniers. Cette situation a entraîné des obligations, mais elle a également offert des opportunités. Les autorités ont dû fournir des vivres, des vêtements et des soins de santé aux soldats ennemis. En même temps, il a fallu remédier à la pénurie de main d'œuvre dès le printemps 1915 due au nombre important des soldats enrôlés.

Dans les années de la Première Guerre mondiale, quelque 400 000 prisonniers de guerre issus de l'Entente vivaient en Hongrie dont la plupart avaient combattu dans l'armée impériale russe. Dans le département de Pest, le nombre des prisonniers a varié entre 15 000 et 27 000 de printemps 1916 à automne 1918 en fonction du besoin en main d'œuvre agricole. 85% de ces hommes avaient combattu dans l'armée russe.

Au début, l'arrivée des prisonniers en Hongrie semblait être un problème de sécurité publique, car ils ne pouvaient pas être complètement isolés de la population civile. Au printemps 1915, les soldats ennemis ont commencé à travailler. D'abord, ils faisaient des travaux d'utilité publique avant d'être employés, dès l'été 1915, dans l'agriculture comme saisonniers. Quelques pour cent des prisonniers se trouvant dans le département de Pest ont été engagés dans des usines industrielles aux alentours de la capitale.

Les évasions fréquentes s'expliquent par les manquements en matière de ravitaillement et de surveillance. L'alimentation des prisonniers semble meilleure dans les exploitations agricoles par rapport à d'autres secteurs. Les soins de santé réguliers manquaient et le remplacement des vêtements usés était insuffisant.

Sur la base des traités de Brest-Litovsk et de Bucarest, le retour des prisonniers a commencé au printemps 1918. Les soldats roumains ont pu rentrer en premier suivis des Russes. Après l'armistice de Padoue, les prisonniers sont repartis en masse dans leur pays. Ce sont les citoyens de la Russie soviétique plongée dans une guerre civile qui sont restés en Hongrie le plus longtemps. Certains d'entre eux voulaient s'installer en Hongrie à cause des changements politiques.

Шрамек Ласло Петер

ВОЕННОПЛЕННЫЕ АРМИЙ АНТАНТЫ В ВЕНГРИИ

Пример округа района Пешт, 1914–1922 гг.

(Резюме)

Во время Первой мировой войны противостоящие армии величиной в миллионном порядке брали в плен и теряли военнопленных. Это скрывало в себе многие обязательства и возможности. Власти должны были обеспечивать снабжение вражеских солдат питанием, одеждой и здравоохранением. При этом из-за большого количества призванных на военную службу нужно было компенсировать рабочую силу, все более необходимую в экономике с весны 1915-ого года.

В Венгрии в годы Первой мировой войны проживало около 400 000 бывших солдат Антанта. Подавляющее большинство их воевало в царской армии. В округе Пешт число военнопленных колебалось от 15 000 до 27 000 с весны 1916-ого до осени 1918-ого года, в зависимости от спроса на рабочую силу в сельском хозяйстве. Около 85%-ов этой массы воевала раньше в русской армии.

Поначалу прибытие военнопленных в Венгрию казалось проблемой общественной безопасности. Их не могли полностью отделить от гражданского населения. Однако с весны 1915-ого года началась выдача вражеских солдат на работу. Первоначально они занимались общественной работой, а начиная с лета 1915-ого года большинство из них получили работу в сельском хозяйстве, где выполняли сезонные работы поденщиков. Несколько процентов военнопленных в округе Пешт были приняты на работу в промышленные предприятия в окрестностях столицы.

Недостатки в снабжении и поверхностная охрана приводили к регулярным побегам. Снабжение продуктами питания военнопленных, работающих в сельском хозяйстве, выглядело несколько лучше, по сравнению с рабочими, занятыми в других секторах. Регулярное медицинское обслуживание отставало, замена изношенной одежды затруднялась.

Возвращение военнопленных на родину началось весной 1918-ого года на основе Брест-Литовского и Бухарестского мира. Сначала могли вернуться домой румынские солдаты, а затем следовали русские. После Падуанского соглашения о перемирии бывшие военнопленные массово отправились домой. Дольше всех оставались в Венгрии граждане Советской России, которая ввязалась в гражданскую войну. Из-за политических изменений одна часть из них хотела поселиться в Венгрии.